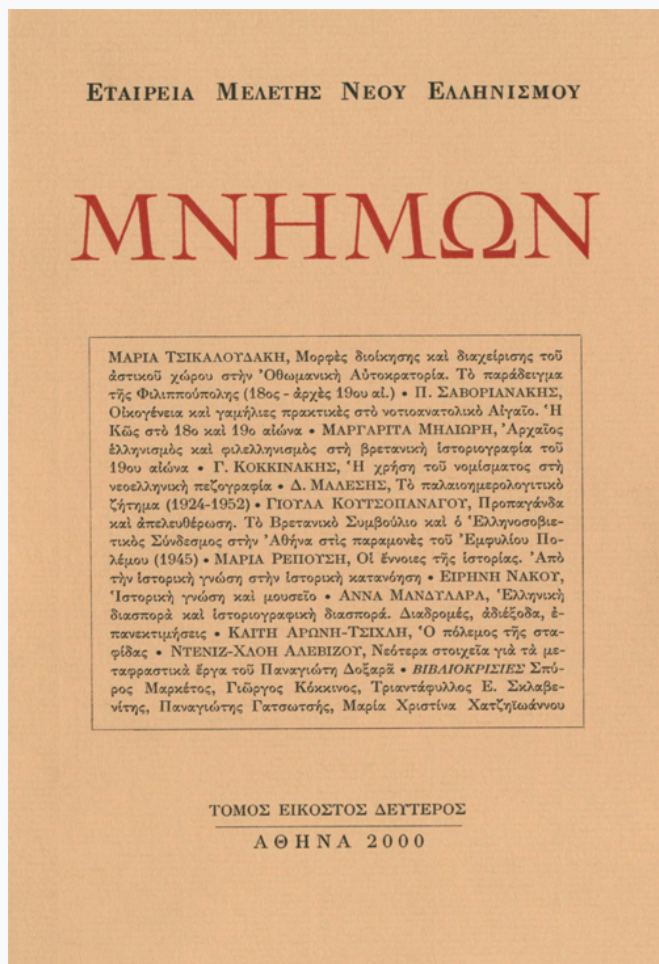

Μνήμων

Τόμ. 22 (2000)

ΤΟ ΠΑΛΑΙΟΗΜΕΡΟΛΟΓΙΤΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ (1924-1952). ΟΨΕΙΣ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗΣ ΣΥΓΚΡΟΥΣΗΣ ΣΤΟ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟ ΚΑΙ ΣΤΗ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΜΑΛΕΣΗΣ

doi: [10.12681/mnimon.587](https://doi.org/10.12681/mnimon.587)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΜΑΛΕΣΗΣ Δ. (2000). ΤΟ ΠΑΛΑΙΟΗΜΕΡΟΛΟΓΙΤΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ (1924-1952). ΟΨΕΙΣ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗΣ ΣΥΓΚΡΟΥΣΗΣ ΣΤΟ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟ ΚΑΙ ΣΤΗ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ. *Μνήμων*, 22, 135-169. <https://doi.org/10.12681/mnimon.587>

ΤΟ ΠΑΛΑΙΟΗΜΕΡΟΛΟΓΗΤΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ (1924-1952)

ΟΦΕΙΣ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗΣ ΣΥΓΚΡΟΥΣΗΣ
ΣΤΟ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟ ΚΑΙ ΣΤΗ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ

Με τὸ Νομοθετικὸ Διάταγμα τῆς 18ης Ἰανουαρίου 1923, ἡ ἐπαναστατικὴ κυβέρνηση Στυλιανοῦ Γονατᾶ ἀποφάσισε τὴν εἰσαγωγὴ τοῦ νέου, τοῦ «Γρηγοριανοῦ», ἡμερολογίου «ἐν ταῖς πολιτικαῖς σχέσεσιν», ἐνῶ διατήρησε «ἐν ἰσχύϊ τὸ Ἰουλιανὸν Ἡμερολόγιον ὅσον ἀφορᾷ ἐν γένει τὴν Ἐκκλησίαν καὶ τὰς θρησκευτικὰς ἐορτάς»¹. Ἔτσι στὴν Ἑλλάδα ἄρχισαν νὰ ἰσχύουν παράλληλα δύο ἡμερολόγια: ἓνα πολιτικὸ καὶ ἓνα θρησκευτικόν. Ἡ διχοστασία αὕτῃ ἐμελλε νὰ διατηρηθεῖ γιὰ ἓναν χρόνον, ὅποτε ἡ ὑπὸ τὸν νέο Ἀρχιεπίσκοπο Χρυσόστομο Παπαδόπουλο, «Ἀριστίνδην Σύνοδος» τῆς Ἐκκλησίας ἀπεφάσισε τὸ 1924 «τὴν διόρθωσιν τοῦ Ἰουλιανοῦ ἡμερολογίου, καθ' ἣν ἡ 10 Μαρτίου τοῦ ἐορτολογίου θὰ λογισθῇ καὶ θὰ ὀνομασθῇ 23», ἐνῶ «τὸ Ἐορτολόγιον καὶ τὸ Πασχάλιον τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας μένουσιν ἀμετάβλητα»², σύμφωνα δηλαδὴ μὲ τὸ παλαιὸ ἡμερολόγιον. Ἐκτοτε δημιουργήθηκε τὸ ζήτημα τοῦ παλαιοημερολογισμοῦ, τὸ ὁποῖο ταλάνισε ἐπὶ δεκαετίες τὴν ἐλληνικὴ κοινωνία, ιδίως στὴν περίοδο τοῦ Μεσοπολέμου καὶ τὰ πρῶτα χρόνια τῆς δεκαετίας τοῦ 1950. Τὸ ζήτημα, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἐκκλησιαστικὴ καὶ ἐκκλησιολογικὴ του πλευρά, ἄπτεται καὶ τῆς κοινωνικοπολιτικῆς, καθὼς συνδέεται μὲ πολιτικὰ καὶ κομματικὰ συμπεριφορές, ἐνῶ ὑπάρχουν ὅψεις ποὺ ἀναδεικνύουν τὴν πολιτισμικὴ καὶ ἰδεολογικὴ διάσταση τοῦ προβλήματος. Ἀπὸ τὴν ἄποψη αὕτῃ, ἡ παρούσα ἐργασία ἔχει ὡς στόχον νὰ καταδείξῃ τὴν κοινωνικὴ καὶ πολιτικὴ στάση τῶν ὀπαδῶν τοῦ Ἰουλιανοῦ ἡμερολογίου, δεδομένου ὅτι αὐτοὶ ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμή τῆς ἡμερολογιακῆς μεταβολῆς ἀντιδρῶν καὶ δημιουργοῦν συλλόγους καὶ ὁργανώσεις, λειτουργώντας ὡς ἰδιότυπη ὁμάδα πίεσης πρὸς τὴν πολιτικὴ ἐξουσία. Τὸ ἰδεολογικὸ στίγμα τῆς ὁμάδας αὐτῆς ἀπορρέει ἀπὸ τὶς κατὰ καιροὺς διακηρύξεις τῶν ἐπίσημων δημοσιογραφικῶν τῆς ὁργάνων καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς τῆς

1. *Ἐφημερὶς τῆς Κυβερνήσεως*, τ. Α', ἀρ. 24, 25 Ἰανουαρίου 1923.

2. *Ἐκκλησία*, Ἐπίσημον Δελτίον τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, 1 (1923-1924), 374-375.

ήγεςίας από το 1935, όποτε σχηματίσθηκε και ή 'Ιερά Σύνοδος τών παλαιο-
 ημερολογιτών. Το παλαιοημερολογητικό ζήτημα συνδέθηκε, επίσης, και με ένα
 έθνικό ζήτημα, το «Μακεδονικό». Η διατήρηση του 'Ιουλιανού ήμερολογίου
 από τις όρθόδοξες 'Εκκλησίες τής Σερβίας και τής Βουλγαρίας, έδωσε την
 άφορμή στην 'Εκκλησία τής 'Ελλάδος νά κατηγορήσει τους όπαδούς του πα-
 λαιού ήμερολογίου ότι με τή στάση τους ενοοούσαν τήν προπαγάνδα αὐτῶν τῶν
 χωρῶν μεταξὺ τῶν κατοίκων τής Μακεδονίας.

Τό ζήτημα τής ἀλλαγῆς τοῦ ήμερολογίου είχε ἀπασχολήσει τήν 'Ορθόδοξη
 'Εκκλησία ήδη από τόν ΙΣΤ' αιώνα, όταν στόν Πατριαρχικό θρόνο τής Κων-
 σταντινούπολης ήταν ό 'Ιερεμίας Β' ό Τρανός³. Είχε ἀποκρουσθεῖ τότε ή ιδέα
 τής μεταβολῆς, όπως και κατὰ τόν ΙΘ' αιώνα, κυρίως εξαιτίας τής ἀνησυχίας
 πού προκαλοῦσε στην 'Ανατολική 'Εκκλησία ή προσηλυτιστική διάθεση τής
 Ρωμαιοκαθολικῆς με τήν ἀποστολή μισσιοναρίων 'Ιεραποστόλων στοὺς όρθό-
 δοξους πληθυσμούς και με τή δράση τής Οὐνίας. Στις ἀρχές τοῦ 20οῦ αιώνα
 τό ζήτημα ἐπαναποθετήθηκε, κυρίως τό 1902, γιά νά ἀπορριφθεῖ ἀπό τις
 'Ορθόδοξες 'Εκκλησίες γιά τοὺς ίδιους, μεταξὺ τῶν ἄλλων, ἐκκλησιαστικούς
 λόγους.

Στήν 'Ελλάδα, μετά τή Μικρασιατική Καταστροφή και τήν ἐπικράτηση
 τοῦ Κινήματος Πλαστήρα - Γονατᾶ - Φωκᾶ, ό Μητροπολίτης 'Αθηνῶν Θεόκλη-
 τος, ἀντιβενιζελικῶν πεποιθήσεων και με ἐνεργό ἀνάμειξη στόν διχασμό (1915-
 1917), θά ἀπομακρυνθεῖ ἀπό τόν μητροπολιτικό θρόνο τῶν 'Αθηνῶν, ἐνῶ ή κυ-
 βέρνηση Γονατᾶ θά διορίσει μιᾶ 'Αριστίνδην Σύνοδο, ή όποία στίς 23 Φεβρουα-
 ρίου 1923 θά ἀναδείξει ὡς προκαθήμενο τής ἐλληνικῆς 'Εκκλησίας τόν 'Αρχι-
 μανδρίτη και καθηγητή τοῦ Πανεπιστημίου Χρυσόστομο Παπαδόπουλο. Εἶναι
 χαρακτηριστικό ότι τόσο ό Μελέτιος Μεταξάκης πού ὀρίσθηκε πρὸ τοῦ 1920
 ὡς ἐπικεφαλῆς τής 'Εκκλησίας, ὅσο και ό Χρυσόστομος Παπαδόπουλος, είχαν
 ἐμμέσως ἐκδηλωθεῖ ὑπὲρ τής βενιζελικῆς παράταξης σέ ὅλο τό διάστημα τής
 σύγκρουσης τῶν δύο μεγάλων ἀστικῶν πολιτικῶν σχηματισμῶν⁴. Οἱ δύο αὐτοὶ
 'Ιεράρχες, ό πρῶτος ἀπό τή θέση τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινου-
 πόλεως, ό δεύτερος ὡς 'Αρχιεπίσκοπος 'Αθηνῶν, θά πρωτοστατήσουν στην
 εἰσαγωγή τοῦ Γρηγοριανοῦ ήμερολογίου και θά ἀποτελέσουν ἔκτοτε τόν κύριο
 στόχο ὅσων ἐπέμειναν στό 'Ιουλιανό.

3. Κωνσταντίνος Σάθας, *Βιογραφικὸν σχεδιάσμα περὶ τοῦ Πατριάρχου 'Ιερεμίου Β'*,
 'Αθήνα 1870, σ. ξξ' κ.έξ.

4. Γιά τόν πρῶτο βλ. Christos Androutsos, *The Election of the Metropolitan Mele-
 tios Metaxakis examined from the Canonical Point of View and from General Regula-
 tions of View*, 'Αθήνα 1921, σ. 17, ἐνῶ γιά τόν Χρυσόστομο βλ. ἐφ. Σκριπ, 25 Μαΐου 1927,
 ὅπου τονίζεται ή συμμετοχή του στό κίνημα τοῦ Σεπτεμβρίου τοῦ 1922.

Εἰσαγωγή τοῦ νέου ἡμερολογίου: προῶτες ἀντιδράσεις καὶ ὀργάνωση τῶν Γ.Ο.Χ.

Οἱ ἀντιδράσεις στὴν εἰσαγωγή τοῦ νέου ἡμερολογίου ὑπῆρξαν ἔμμεσες καὶ δὲν προῆλθαν, κατὰ κύριο λόγο, ἀπὸ τὰ μέλη τῆς Ἱεραρχίας, ἀλλὰ ἀπὸ ἱερεῖς καὶ μοναχοὺς τοῦ Ἀγίου Ὁρους, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, καθὼς καὶ ἀπὸ μεμονωμένων ἱερεῖς ἀνὰ τὴν ἐπικράτειά⁵. Ἀνησυχίες γιὰ τυχὸν λαϊκὲς ἀντιδράσεις εἶχαν ἐκφραστεῖ στὴν Ἱερὰ Σύνοδο ἤδη πρὶν ἀπὸ τὴ μεταβολὴ τοῦ 1924 ἀπὸ Συνοδικοὺς Ἀρχιερεῖς, οἱ ὁποῖοι ἐπικαλέστηκαν «σκανδαλισμὸν» τοῦ πληρώματος τῆς Ἐκκλησίας γιὰ κάθε «νεωτερισμόν»⁶. Τὴν πρώτη Κυριακὴ μετὰ τὴν ἀλλαγὴ τοῦ ἡμερολογίου ἀπὸ τὴν Ἐκκλησίᾳ πραγματοποιήθηκε ἡ πρώτη συγκέντρωση διαμαρτυρίας τῶν ὁπαδῶν τοῦ Ἰουλιανοῦ ἡμερολογίου στὴν αἴθουσα Ἐμποροῦπαλ-λῆλων Ἀθηνῶν. Ὑπῆρξε ἡ πρώτη ὁργανωμένη ἀντίδραση καὶ ἡ ἀπαρχὴ τῆς δημιουργίας Συλλόγου ὑπὸ τὴν ἐπωνυμία «Σύλλογος τῶν Ὁρθόδοξων» μὲ πρό-εδρο τὸν Ἰωάννη Σιδερεῖ⁷. Ἦδη ὅσοι ἀρνήθηκαν τὸ νέο ἡμερολόγιο εἶχαν φτιά-ξει δικούς τους ναοὺς, εἶχαν ἱερεῖς, οἱ ὁποῖοι ἀρνήθηκαν νὰ συμμορφωθοῦν μὲ τὴν ἐγκύκλιο τῆς Ἱερᾶς Συνόδου, καὶ ξεκίνησαν ἕναν ἀγῶνα ὑπὲρ τῆς ἐπανα-φορᾶς τοῦ παλαιοῦ ἡμερολογίου, ἔχοντας ἀρχίσει νὰ λειτουργοῦν ὡς ἰδιαίτερη κοινότητα, αὐτοπροσδιοριζόμενοι ὡς θεματοφύλακες τῶν πατρῶων παραδόσεων καὶ τοῦ ἀνόθευτου χριστιανικοῦ ὀρθόδοξου δόγματος. Ὡστόσο, παραμένει διε-ρευνητέο κατὰ πόσο ἡ πρώτη αὐτὴ ἀντίδραση εἶχε εὐρεία ἢ περιορισμένη ἀπὸ-χρησὴ στὴν ἐλληνικὴ κοινωνία. Ὑπάρχουν ἀπόψεις ποὺ ὑποστηρίζουν ὅτι ἐκεῖνοι ποὺ ἀντέδρασαν ἀποτελοῦσαν μιὰ «μεγάλῃ μερίδι (...) τῶν φυλάκων τῆς πί-στεως»⁸, ἐνῶ ἡ ἐπίσημη Ἐκκλησία θεωροῦσε ὅτι ὑπῆρξε «μικρὰ παραφωνία εὐαρίθμων ταξαζιῶν»⁹. Ἀλλες ἀπόψεις θεωροῦν ὅτι οἱ ἀντιδράσεις ὑπῆρξαν

5. Σταῦρος Καραμῆτσος-Γαμβρούλιας, *Ἡ Ἀγωνία ἐν τῷ κήπῳ Γεσθημανῇ, ἥτοι ἡ ἀγωνία τῆς θρησκευτικῆς Ὁρθόδοξου συνειδήσεως, ἡ προκληθεῖσα ἐκ τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ Νέου Ἐορτολογίου ἐν τῇ Αὐτοκεφάλῳ Ἑλληνικῇ Ἐκκλησίᾳ. Πλήρης ἱστορικὴ περιγραφή τοῦ ἡμερολογιακοῦ ζητήματος καὶ τῶν σκληρῶν διωγμῶν ἐναντίον τῶν ἀγωνιζομένων καὶ ἀγω-νιώντων διὰ τὴν ἐνότητα τῆς Ἐκκλησίας εὐσεβῶν Γ.Ο.Χ. (Παλαιοημερολογιτῶν)*, Ἀθήνα 1961, σ. 64. Πρόκειται γιὰ ἕνα ἀπὸ τὰ ἐλάχιστα ἔργα —στὴν οὕτως ἢ ἄλλως γλίσχρα βι-βλιογραφία— ποὺ διαπραγματεύονται τὸ παλαιοημερολογητικὸ ζήτημα. Ὁ συγγραφέας ὑπῆρξε ἐπὶ σειρὰ ἐτῶν ἡγετικὸ στέλεχος τῆς κίνησης.

6. «Κῶδιξ Πρακτικῶν Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἱεραρχίας» (Κ.Ι.Σ.Ι.), σ. 105-109, κα-θὼς καὶ Χριστόδουλος Κ. Παρασκευαΐδης, *Ἱστορικὴ καὶ κανονικὴ θεώρησις τοῦ παλαιοημε-ρολογητικοῦ ζητήματος κατὰ τε τὴν γένεσιν καὶ τὴν ἐξέλιξιν αὐτοῦ ἐν Ἑλλάδι*, Ἀθήνα 1985, σ. 98, σημ. 89.

7. Θρησκευτικὴ Ἠθικὴ Ἐγκυκλοπαίδεια (Θ.Η.Ε.), στὸ λῆμμα «Ἐκκλησία τῆς Ἑλ-λάδος», Ἀθήνα 1968.

8. Στὸ ἴδιο, σ. 41.

9. Ἐκκλησία, 1 (1923-1924), 400.

σποραδικές και περιορισμένης ἐμβέλειας, ἀφοῦ «ἡ μεταβολὴ τοῦ ἡμερολογίου δὲν συνήτησεν (...) πολυπληθῆ ἐκ μέρους τοῦ λαοῦ διαμαρτυρίαν»¹⁰, ἐνῶ κάπως ὑπερβολικὴ —καὶ στὰ πλαίσια τῶν ὀξυμένων σχέσεων ἐπίσημης Ἐκκλησίας καὶ παλαιοημερολογιτῶν— φαίνεται ἡ ἀποψη ὅτι «ἐν ὁλόκληρον ἔτος ἀπὸ τῆς εἰσαγωγῆς οὐδεμίας ἀντιδράσεις παρουσιάσθη ἐκ μέρους τοῦ ὅχλου»¹¹. Σημασία ἔχει ὅτι ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν ἰσχὺ πού εἶχαν οἱ πρῶτες ἀντιδράσεις, εἶχε συσταθεῖ ὁ πρῶτος ἐπίσημος Σύλλογος, ὁ ὁποῖος, μάλιστα, σύντομα θὰ εἶχε τὴν ἐπίσημη θεσμικὴ ἀναγνώριση τῆς Πολιτείας.

Ἀπὸ τοὺς πρῶτους μῆνες οἱ παλαιοημερολογίτες θὰ ἀπευθυνοῦν πρὸς τὴν πολιτικὴ ἡγεσία, μὲ ὑπόμνημα πρὸς τὴν Δ' Συντακτικὴ Ἐθνοσυνέλευση¹², κατὰ πού στὰ ἐπόμενα χρόνια θὰ ἐπαναλαμβάνεται σὲ τακτὰ χρονικὰ διαστήματα. Στὸ ἴδιο διάστημα ἡ ἐπίσημη Ἐκκλησία δείχνει μᾶλλον αἰφνιδιασμένη ἀπὸ τὶς πρῶτες αὐτὲς ἀντιδράσεις ἢ τουλάχιστον φαίνεται νὰ μὴν ὑποπευτεται ὁλόκληρη τὴ διάσταση τοῦ προβλήματος καὶ ἀρκεῖται σὲ μιὰ παραινετικὴ Ἐγκύκλιο τῆς Ἱερᾶς Συνόδου, πού ἐκδίδεται στίς 8 Ἀπριλίου τοῦ 1924, ἐπιχειρώντας (νὰ διαφωτίσει (...) ἐπὶ τῆς φύσεως καὶ τοῦ χαρακτῆρος τῆς γενομένης "διορθώσεως" τοῦ Ἰουλιανοῦ Ἡμερολογίου»¹³. Ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς Πολιτείας δὲν ὑπῆρξε καμιά ἀπολύτως ἀντίδραση σὲ ὅλη τὴ διάρκεια τοῦ 1924, ἀφοῦ τὸ παλαιοημερολογικὸ βρισκόταν σὲ ἐμβρυώδη ἀκόμη μορφή καὶ δὲν συνιστοῦσε κάποια ἄξιον λόγου κίνηση. Τὸ 1925 ἡ ἐπίσημη Ἐκκλησία φαίνεται καθησυχασμένη θεωρώντας τὸ ὅλο θέμα (καὶ τοῦ ἐλαχίστου λόγου ἀνάξιον)¹⁴. Ὡστόσο, τὸν Ἰανουάριο τοῦ ἴδιου χρόνου σημειώθηκαν τὰ πρῶτα αἱματηρὰ ἐπεισόδια, ὅταν ὁμάδα παλαιοημερολογιτῶν θέλησε νὰ ἐορτάσει τὰ Θεοφάνεια, σύμφωνα μὲ τὸ Ἰουλιανὸ ἡμερολόγιο, στὸ Παλαιὸ Φάληρο. Ἡ τελετὴ ματαιώθηκε μὲ τὴν ἐπέμβαση τῆς Ἀστυνομίας καὶ «ἐνὸς λόχου πεζικοῦ», σημειώθηκαν ἐπεισόδια καὶ ἀκολούθησαν συλλήψεις εἰκοσιεννέα ἀτόμων¹⁵.

10. Χρυσόστομος Νασιλμης, *Ἡ ἡμερολογιακὴ καινοτομία ἐξ ἀπόψεως ἐκκλησιαστικῆς, Ἡ Φωνὴ τῆς Ὁρθοδοξίας* (στὸ ἐξῆς: *Η.Φ.Ο.*), 20ήμερον ὄργανον τῆς Ἐκκλησίας τῶν Γνησίων Ὁρθοδόξων Χριστιανῶν, φ. 86, 1950, σ. 3.

11. Ἀποψη τοῦ Θεσσαλιώτιδος Ἱεζεκιήλ, στὸ *Ἐκκλησία* (1937), 103.

12. *Αἰτήσεις τοῦ Συλλόγου τῶν Ὁρθοδόξων πρὸς τὴν Σεβαστὴν Δ' Ἐθνοσυνέλευσιν τῶν Ἑλλήνων περὶ ἄρσεως τοῦ γενομένου θρησκευτικοῦ Σχίσματος ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ*, Ἀθήνα 12 Δεκεμβρίου 1924.

13. Χριστόδουλος Κ. Παρασκευαίδης, *ὁ.π.*, σ. 131-132. Ὡς σημειοθεῖ ὅτι ἡ ἐπίσημη θέση τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἦταν ὅτι δὲν εἰσῆχθη τὸ Γρηγοριανὸ ἡμερολόγιο, διότι αὐτὸ ἀντέκειτο στὰ δόγματα τῶν ἐπὶ τὰ Οἰκουμενικῶν Συνόδων, ἀλλὰ ὅτι ἔγινε διόρθωση τοῦ Ἰουλιανοῦ ἀφοῦ διατηρήθηκε τὸ Πασχάλιο, σύμφωνα μὲ τὴ μακραίωνη ὀρθόδοξη παράδοση.

14. *Ἐκκλησία* (1925), 18.

15. *Θ.Η.Ε.*, *ὁ.π.*, 818. Ἀκόμη Ἰωακείμ, Μητροπολίτου Δημητριάδος, *Τὸ Παλαιο-*

Τὸ 1926 ἀποτελεῖ τὸν χρόνον ἀπαρχῆς τῆς ἀρτιότερης ὀργάνωσης τῶν παλαιοημερολογιτῶν. Ὁ «Σύλλογος τῶν Ὁρθοδόξων» μετονομάστηκε σὲ «Ἑλληνικὴ Θρησκευτικὴ Κοινότηता τῶν Γνησίων Ὁρθοδόξων Χριστιανῶν» (στὸ ἐξῆς: Γ.Ο.Χ.), ἰδρύθηκαν παραρτήματα σὲ πολλὰς πόλεις καὶ χωριά, ἐνῶ ἰδρύθηκε τὸ πρῶτο δημοσιογραφικὸ τους ὄργανο, ἡ ἐφημερίδα «Κῆρυξ τῶν Ὁρθοδόξων»¹⁶. Ἡ ἱδρυση ναῶν καὶ μοναστηριῶν, ποὺ θὰ ἀκολουθήσει, θὰ σημειώσει ἔκτοτε σημαντικὴ αὐξηση, ἐνῶ γιὰ τὴ λατρευτικὴ ἐξυπηρέτηση τῶν πιστῶν θὰ ἐπιστρατευτοῦν ἱερομόναχοι ἀπὸ τὸ «Ἅγιον Ὅρος, οἱ ὁποῖοι προσκλήθηκαν γι' αὐτὸν ἀκριβῶς τὸν λόγο σὲ παραρτήματα ὅπου δροῦσαν συμπαγεῖς πυρῆνες παλαιοημερολογιτῶν. Στὴν ἴδια τὴν Ἀθωνικὴ πολιτεία τὸ ζήτημα τοῦ ἡμερολογίου θὰ προκαλέσει διχασμὸ μεταξὺ τῶν μοναχῶν, ἀφοῦ, ἐνῶ ὅλες οἱ μονὲς διατήρησαν τὸ Ἰουλιανό, ὑπῆρξαν οἱ ἀδιάλλακτοι ἐκείνοι ποὺ διέρρηξαν τὴ σχέση τους μὲ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο θεωρώντας το ὑπεύθυνο γιὰ τὴν ἡμερολογιακὴ μεταβολή. Οἱ μοναχοὶ αὐτοὶ συνέστησαν τὸ 1926 τὸν «Ἱερὸ Σύνδεσμο Ζηλωτῶν Μοναχῶν»¹⁷ καὶ ἔγιναν οἱ κύριοι τροφодότες σὲ ἱερατεῖο τῶν ἀνὰ τὴν ἐπικράτεια ὁπαδῶν τοῦ παλαιοῦ ἡμερολογίου. Ὁ «Σύνδεσμος» αὐτὸς ἔπαυσε νὰ ὑφίσταται νομικῶς τὸ 1927, ἀφοῦ με τὸν νέο Καταστατικὸ Χάρτη τοῦ Ἁγίου Ὁρους ἀπαγορεύθηκε (ἄρθρο 183) κάθε σύσταση Σωματείου ἢ Ὁργανώσεως μοναχικῆς, ἀλλὰ τὰ μέλη του συνέχισαν τὴ δράση τους μέσα καὶ ἔξω ἀπὸ τὸ «Ἅγιον Ὅρος, μὲ συνέπεια νὰ ἐκτοπισθοῦν ἀπὸ τίς μονὲς τους δεκαεννέα «Ζηλωτές»¹⁸. Πρωτοστάτης σὲ αὐτὴν τὴν κίνηση φέρεται ὅτι ὑπῆρξε ὁ μοναχὸς Ἀρσένιος Κοττέας —ρουμανικῆς καταγωγῆς, σύμφωνα μὲ τὴν ἐπίσημὴ Ἐκκλησία¹⁹, «Λακεδαιμῶν» σύμφωνα μὲ τοὺς Γ.Ο.Χ.²⁰— ἀπὸ τὴ σκῆτη τοῦ Ἁγίου Βασιλείου τῆς Μεγίστης Λαύρας.

Ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος, ἀφοῦ διαπίστωσε ὅτι ἡ ἀντίδραση τῶν ὁπαδῶν τοῦ παλαιοῦ ἡμερολογίου, ὅχι μόνον δὲν κόπασε, ἀλλὰ ἀντιθέτως διογκωνόταν, ζήτησε τὴ συνδρομὴ τοῦ κράτους, μὲ σκοπὸ νὰ διαλύσει τὴν ὀργάνωση Γ.Ο.Χ., ἐνῶ ἐπιχείρησε μὲ τὴν ἴδια παραινετικὴ ἐγκύκλιο (16/4/1926) νὰ δια-

ημερολογιτικὸν ζήτημα ἐν Ἑλλάδι, Ἀποστολικὴ Διακονία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἰούλιος 1952, σ. 15.

16. Καραμῆτσος-Γαμβρούλιας, ὅ.π., σ. 73 καὶ Θ.Η.Ε., ὅ.π., 818.

17. Χριστόδουλος Παρασκευαΐδης, ὅ.π., σ. 185, ὑποσημ. 198. Γιὰ τὴν ἀφιξὴ ἀπὸ τὸ «Ἅγιον Ὅρος ἱερέων πρὸς ἐξυπηρέτηση τῶν παλαιοημερολογιτῶν, στὰ πρῶτα τουλάχιστον χρόνια, βλ. πρ. Φλωρίνης Χρυσόστομος, Ἀκριβὴς θέσις τοῦ Ἡμερολογιακοῦ ζητήματος - ἱστορία - συνέπειαι - πανελλαδικὸν συνέδριον, ἔκδοσις Φωνὴ τῆς Ὁρθοδοξίας, Ἀθήνα 1950, σ. 23 καὶ 75.

18. Ζηλωτῶν Ἀγιορειτῶν Πατέρων, Σύντομος ἱστορικὴ περιγραφή τῆς Ἐκκλησίας τῶν Γ.Ο.Χ. Ἑλλάδος, Ἀγ. Ὅρος 1973, σ. 11.

19. Ἐκκλησία (1928), 21.

20. Γρηγόριος Εὐστρατιάδης, Ἡ πραγματικὴ ἀλήθεια περὶ τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Ἡμερολογίου, Ἀθήνα 1929, σ. 217-218.

φωτίζει τὸ λαὸ γιὰ τὸ ζήτημα²¹ χωρὶς ὅμως νὰ πετύχει τίποτα, ἀφοῦ οἱ ἐντάσεις καὶ τὰ ἐπεισόδια συνεχίσθηκαν.

Ἡ παράταξη τῶν Γ.Ο.Χ. ποὺ εἶχε ἐνισχύσει τὰ κοινωνικά της ἐρείσματα, υποστηριζόταν ἀπὸ μιὰ ἀθηναϊκὴ ἐφημερίδα, τὸ «Σκρίπ», καὶ τὸν ἀντιβενιζελικὸ βουλευτὴ Κυκλάδων Δ. Βοκοτόπουλο²². Ἀς σημειωθεῖ ὅτι τὸ 1927 τὸ περιοδικὸ «Ἀνάπλασις», τὸ ὁποῖο ἐξέφραζε ἀνεπίσημα τὶς ἀπόψεις τῆς Ἐκκλησίας, διαμαρτυρόταν, ὅτι ὁ Ὑπουργὸς Θρησκευμάτων ἀΰψωσε φωνὴν συμπαθείας ὑπὲρ τῶν παλαιοημερολογιτῶν²³, δείχνοντας ἔτσι ὅτι τὸ ζήτημα προσλάμβανε πλέον, ἐκτὸς ἀπὸ ἐκκλησιαστικές, καὶ πολιτικὲς διαστάσεις. Εἶχε προηγηθεῖ ἀπόφαση τοῦ ἀρμόδιου ὑπουργοῦ, στίς 22 Δεκεμβρίου 1926, μὲ τὴν ὁποία ἐπιτρεπόταν ἡ ἀκώλυτη τέλεση τῶν θρησκευτικῶν καθηκόντων τῶν Γ.Ο.Χ. στοὺς ιδιόκητους ναοὺς τους. Μὲ τὴν ἴδια ἀπόφαση εὐθυγραμμίστηκε καὶ ὁ Ὑπουργὸς Ἑσωτερικῶν Π. Τσαλδάρης²⁴. Τὴν περίοδο ἐκείνη οἱ παλαιοημερολογίτες προχωροῦν στὴν ὀργάνωση τοῦ ἀγώνα τους, μὲ σύσταση παραρτημάτων σὲ ὅλη τὴν Ἑλλάδα, ἱδρυση μοναστηριῶν, κυρίως στὴν Ἀττικὴ κατὰ τὰ πρότυπα τῆς Ἀθωνικῆς πολιτείας, κτίσιμο καΐσων ὅπου ἐπιτελοῦν τὰ θρησκευτικὰ τους καθήκοντα καὶ τὶς λειτουργίες μὲ ἱερεῖς προσκαλεσμένους ἀπὸ τὸ «Ἁγιὸν Ὅρος, ἐνῶ σὲ θεσμικὸ ἐπίπεδο προβαίνουν στὴν ἀποστολὴ ὑπομνημάτων καὶ διαμαρτυριῶν πρὸς τὴν Πολιτεία ἐπικαλούμενοι τὶς συνταγματικές ἐλευθερίες καὶ τὰ θρησκευτικὰ δικαιώματα. Ἀκόμη περισσότερο, προχωροῦν στὴ σύσταση γυναικείας ὀργάνωσης με τὸν τίτλο «Ἐνωσις Κυριῶν τῆς Ἑλληνικῆς Θρησκευτικῆς Κοινοτήτος τῶν Γνησίων Ὁρθόδοξων Χριστιανῶν» καὶ ὀργάνωσης νεολαίας μὲ τὴν ἐπωνυμία «Ἐνωσις τῶν Νέων Γνησίων Χριστιανῶν τῆς Ἑλλάδος», ποὺ συνοδεύονταν καὶ ἀπὸ τὴν ἐκδοση περιοδικοῦ, τὴν «Ὁρθόδοξον Νεολαίαν»²⁵.

Ἡ περίοδος 1928-1935 χαρακτηρίζεται, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀρτιότερη ὀργάνωση τῶν Γ.Ο.Χ., ἀπὸ τὴν ἀδιαλλαξία ποὺ τήρησε ἀπέναντί τους ἡ ἐπίσημη Ἐκκλησία καὶ τὴν ἀμυχανία τῆς Πολιτείας. Στὴν προκειμένη περίπτωση οἱ κυβερνήσεις τῆς περιόδου βρέθηκαν κάτω ἀπὸ τὴν πίεση καὶ τῶν δύο πλευρῶν: τῆς θεσμοθετημένης ἐκκλησιαστικῆς Ἀρχῆς ἀφενὸς καὶ μιᾶς σημαντικῆς μερίδας πολιτῶν, ποὺ χωρὶς νὰ ἀφίστανται ἀπὸ τὰ δόγματα τῆς ὀρθόδοξης πίστεως, συνιστοῦν μιὰ ξεχωριστὴ κοινότητα καὶ λειτουργοῦν ὡς ὁμάδα πίστεως πρὸς τὴν

21. Κῶδιξ Πρακτικῶν Διαρκοῦς Ἱερᾶς Συνόδου, (Κ.Δ.Ι.Σ.), 1921-1927, σ. 410-411.

22. Ἀνθίμος Ρούσσας, *Τὸ παλαιοημερολογιακὸν ἐπὶ τῇ συμπληρώσει 50ετίας ἀπὸ τῆς δημιουργίας τοῦ ζητήματος αὐτοῦ*, Ἀθήνα 1975, σ. 22.

23. Ἀνάπλασις (1927), 118.

24. Καραμήτσος-Γαμβρούλιας, ὅ.π., σ. 75-76.

25. Γιὰ τὴν ὀργάνωση τῶν Γ.Ο.Χ. ἐκείνης τῆς περιόδου, βλ. Καραμήτσου-Γαμβρούλιας, ὅ.π., σ. 73-114, ὅπου καὶ τὰ ὑπομνήματα πρὸς τὶς πολιτικὰς Ἀρχές. Ἀκόμη, βλ. Θ.Π.Ε., ὅ.π., 818.

ἐξουσία καὶ τὰ κόμματα. Πάντως, ἡ στάση αὐτὴ τῆς Ἐκκλησίας θὰ πυροδοτήσει νέες ἐντάσεις, θὰ σημειωθοῦν νέα ἐκτεταμένα ἐπεισόδια, σὲ τέτοιο βαθμό, μάλιστα, ποὺ ὁ ἀντίκτυπός τους θὰ ἔχει συνέπειες καὶ μέσα στοὺς κόλπους της. Ἦδη ἐντὸς τῆς Συνόδου τῆς Ἱεραρχίας τῆς Ἐκκλησίας τρεῖς Μητροπολίτες —ὁ Κασσανδρείας, ὁ Δημητριάδος καὶ ὁ Ἐλευθερουπόλεως— τηροῦν φιλικὴ πρὸς τοὺς Γ.Ο.Χ. στάση καὶ ζητοῦν τὴν ἐπανεξέταση τοῦ ὅλου θάματος, ἀλλὰ ἡ πλειοψηφία τῶν Ἱεραρχῶν συνεχίζει νὰ υἱοθετεῖ μιὰ ἄκαμπτη καὶ σκληρὴ θέση²⁶. Ἀνάλογη στάση τηρεῖ καὶ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο, ζητώντας ἀπὸ τὴν ἐλληνικὴ κυβέρνησις τὴ συνδρομὴ της «διὰ πάντων δυνάτων μέσων» ἐναντίον αἰς τοὺς ἀφηνιάσαντας ἀνιέρους ψευδοζηλωτὰς²⁷.

Ἡ ἐφεκτικὴ καὶ ἐπαμφοτερίζουσα στάση τῆς Πολιτείας συνεχίσθηκε, παρὰ τὶς πιέσεις τῆς Ἐκκλησίας, γεγονὸς ποὺ προκάλεσε τὴ δυσφορίαν τῶν Ἱεραρχῶν, οἱ ὁποῖοι διέβλεψαν ἐξυπηρέτηση κομματικῶν σκοπιμοτήτων καί, μάλιστα, ἀποθαλπομένην τὴν ἀντίστασιν τῶν ἐκμεταλλευτῶν τῆς εὐσεβείας τοῦ λαοῦ²⁸. Τὸ 1934 ὁ πρωθυπουργὸς Π. Τσαλδάρης, σὲ συνάντησιν ποὺ εἶχε μὲ ἐπιτροπὴ Μητροπολιτῶν, ἀντιπρότεινε τὴ διεξαγωγὴ δημοψηφίσματος γιὰ τὸ ἡμερολογιακὸ ζήτημα, κάτι ποὺ ἀρνήθηκε ἡ Ἐκκλησία. Ἀποκαλυπτικὴ τῆς στάσεως τῆς κυβέρνησεως, στὴν προκειμένη περίπτωσιν, εἶναι ἡ δήλωσις τοῦ πρωθυπουργοῦ ὅτι «ἡ Κυβέρνησις δὲν λαμβάνει ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὑπ' ὄψιν μόνον τοὺς Νόμους, ἀλλὰ καὶ τὴν σκοπιμότητά, διὸ καὶ αἱ προηγούμεναι Κυβερνήσεις, τὰς ὁποίας δὲν ἀδικοῦν, ἔλαβον τοιαῦτα μέτρα, πρὸς ἐξοικονόμησιν τῆς καταστάσεως (...) διότι τόσον ἡ Ἐκκλησία ὅσον καὶ τὸ Κράτος δὲν δύναται νὰ ἐγκαταλείψει τοὺς ἀνθρώπους αὐτοὺς [δηλ. τοὺς Γ.Ο.Χ.] εἰς τοὺς δρόμους»²⁹.

Στὴ στάση ὅλων τῶν κυβερνήσεων ἐκείνης τῆς περιόδου φαίνεται νὰ πρυτανεύει ἡ λογικὴ τοῦ πολιτικοῦ κόστους. Ὁ ἀρχηγὸς τοῦ Λαϊκοῦ Κόμματος, ὅταν ἐπικαλεῖται τὴν στάσιν τῶν προηγούμενων κυβερνήσεων πάνω στὸ ζήτημα, ἀναφέρει, σὲ μιὰ ἀναμφίλεκτον πραγματικότητα: στὸ ὅτι οἱ διώξεις τοῦ θρησκευτικοῦ φρονήματος τῶν Γ.Ο.Χ., ἀλλὰ καὶ οἱ συλλήψεις τῶν ἱερέων τους, γίνονταν μετὰ ἀπὸ ἐπίκλησιν τῶν κατὰ τόπους Μητροπολιτῶν, ὅπως προαναφέρθηκε, πρὸς τὰ διωκτικὰ ὄργανα τῆς Πολιτείας, καθὼς ἡ ἐπίσημη Ἐκκλησία ἐνίωθε νὰ τραυματίζεται τὸ κύρος της ἀπὸ τὴ συνεχὴ αὐξήσιν τοῦ ἀριθμοῦ τῶν παλαισημερολογιτῶν. Πράγματι, ἡ προηγούμενη τοῦ Λαϊκοῦ Κόμματος κυβέρνησις τοῦ Ἐ. Βενιζέλου στὴν τετραετία 1928-1932 ἀδυνατοῦσε νὰ ἀντιμετωπίσει τὸ πρόβλημα, τηρόντας μιὰ στάσιν ποὺ κυμαίνεται ἀπὸ τὴν ἀποσιώπησιν καὶ

26. Κ.Ι.Σ.Ι. (1933-1934), σ. 47 κ.εξ.

27. Ἐκκλησία (1933), 353, ὅπου καὶ ἡ ἐπιστολὴ τῆς 27ης Ὀκτωβρίου 1933 τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου.

28. Ἐκκλησία (1933), 413.

29. Κ.Δ.Ι.Σ. (1933-1935), σ. 146.

τὴν ἀδιαφορία ἔως τὴ συμπάθεια πρὸς τοὺς Γ.Ο.Χ. Ἐνδεικτικὴ εἶναι ἡ συζήτηση ποὺ διεξήχθη στὴ Βουλὴ τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1931 μετὰ ἀπὸ ἀναφορὰ τοῦ βουλευτῆ τοῦ Λαϊκοῦ Κόμματος Γ. Ροδόπουλου καὶ ἀφοροῦσε τὶς διώξεις ποὺ ὑφίσταντο οἱ Γ.Ο.Χ. ἀπὸ τὴν ἀστυνομία³⁰. "Ολοὶ οἱ πολιτικοὶ ἀρχηγοὶ ποὺ ἔλαβαν μέρος στὴ συζήτηση τήρησαν θετικὴ στάση ἐναντὶ τῶν παλαιοημερολογιτῶν, μὲ ἐξαίρεση, ἴσως, τὸν Ἀλέξανδρο Παπαναστασίου. Ὁ ἀρχηγὸς τῆς «Δημοκρατικῆς Ἐνώσεως» ὑπῆρξε ὁ μόνος ποὺ διέβλεπε στὴν κίνηση τῶν ὁπαδῶν τοῦ Ἰουλιανοῦ ἡμερολογίου, μεταξὺ τῶν ἄλλων, καὶ πολιτικὴ χροιά καὶ ὑποκίνηση ὑποδεικνύοντας ὡς ὑπεύθυνους τόσο τὰ στελέχη τοῦ Λαϊκοῦ Κόμματος ὅσο καὶ ὁρισμένα στελέχη τῶν «Φιλελευθέρων» τοῦ Βενιζέλου³¹.

Ὡστόσο, ὁ Παπαναστασίου τάσσεται κατὰ τῶν διώξεων τῶν παλαιοημερολογιτῶν, ἐπικαλούμενος τὴν ἐλευθερίαν τῆς θρησκευτικῆς συνείδησης, ποὺ ἀπορρέει ἀπὸ τὸ Σύνταγμα, καὶ παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι θεωρεῖ πὼς τὸ ζήτημα αὐτὸ «ἐξευτελίζει τὴν Ἑλληνικὴν ἀντίληψιν». Εἶναι ὁ μόνος πολιτικὸς ἀρχηγὸς ποὺ ὑποστήριξε μὲ ἐπίταση ὅτι τὸ ζήτημα ποὺ ἀνέκυψε μετὰ τὸ 1924 εἶχε πολιτικὴ ὕφὴ καὶ ἐξυπηρετοῦσε κομματικὲς σκοπιμότητες, κυρίως τῶν «Λαϊκῶν». Ὁ πρωθυπουργὸς Βενιζέλος, ἀντιθέτως, θεωροῦσε ὅτι ἔγινε κάποια προσπάθεια πολιτικῆς ἐκμετάλλευσης στὰ πρῶτα χρόνια τῆς ἡμερολογιακῆς μεταβολῆς, ἀλλὰ «ὄχι βέβαια ἀπὸ τὸ Λαϊκὸ κόμμα». Ἀποψὴ ποὺ βέβαια ξενίζει, ἀνληφθεὶ ὑπόψῃ τὸ κλίμα τῆς κομματικῆς ἀντιπαράθεσης ποὺ ἐπικρατοῦσε στὸν Μεσοπόλεμο, ἀλλὰ ποὺ εἶναι ἀπολύτως σύμφωνη μὲ τὴ «συμπάθειαν» μὲ τὴν ὁποία ἀντιμετώπιζε, σύμφωνα μὲ τὶς δηλώσεις του, ὁ ἀρχηγὸς τῶν Φιλελευθέρων τοὺς Γ.Ο.Χ. Στὴ συζήτηση ἐκείνῃ ὁ πρωθυπουργὸς φάνηκε νὰ προσπαθεῖ νὰ ἰσοροπήσῃ μεταξὺ τῆς ἐπίσημης Ἐκκλησίας, τὸ γόητρο καὶ τὸ κύρος τῆς ὁποίας ὑπερασπιζόταν, καὶ τῆς κίνησης τῶν παλαιοημερολογιτῶν, οἱ θρησκευτικὲς ἐλευθερίες τῶν ὁποίων θὰ ἔπρεπε νὰ προστατευθοῦν σύμφωνα μὲ τὴ συνταγματικὴ ἐπιταγή. Ὡς λύση πρότεινε τὴ σύσταση ἰδιαίτερης Ἐκκλησίας μὲ τὴν «ἐκλογὴ ἱερέων καὶ ἐπισκόπων ἀκόμῃ, διότι δὲν εἶναι οὔτε αἱρετικοὶ οὔτε σχισματικοὶ οἱ ἐπιμένοντες εἰς τὸ παλαιὸν ἡμερολόγιον». Στὴν ἴδια συζήτηση ὁ ἀρχηγὸς τῆς ἀντιπολίτευσης Π. Τσαλδάρης θεωροῦσε ὅτι οἱ παλαιοημερολόγίτες «ἀναχωροῦν ἀπὸ πεπλανημένας θρησκευτικὰς πεποιθήσεις» μὲν, ἀλλὰ προασπίσθηκε μὲ πάθος τὸ δικαίωμά τους νὰ τελοῦν ἀκωλύτως τὶς θρησκευτικὲς τοὺς τελετές, νὰ παύσουν οἱ ἐναντίον τους διώξεις, πόσο μάλλον ἀφοῦ εἶναι

30. Ἐφημερίς τῶν συζητήσεων τῆς Βουλῆς — Συνεδριάσεις 23ης-22ας Ἰανουαρίου 1931, σ. 541-547.

31. Στὸ Λαϊκὸ Κόμμα εἶχε ἐπιτεθεῖ γιὰ τὸν ἴδιο λόγο καὶ τὸ 1934 σὲ συζήτηση τῆς Βουλῆς καὶ μὲ ἀφορμὴ τὶς διώξεις κατὰ τοῦ Ἀλέξανδρου Δελμούζου. Βλ. Ἀλέξανδρος Παπαναστασίου, *Μελέτες - Λόγοι - Ἀρθρα*, ἐπιμέλεια Ξ. Λευκοπαρίδη, Ἀθήνα 1957, ἐπανέκδοση Μορφωτικὸ Ἰνστιτούτο Α.Τ.Ε., Ἀθήνα 1988, τ. Β', σ. 760.

«μία πληθὺς ἀνθρώπων, ἡ ὁποία δὲν κατεργάζεται τίποτε κατὰ τοῦ Κράτους, ἡ ὁποία δὲν κατεργάζεται τίποτε κατὰ τῆς Κοινωνίας, ἡ ὁποία δὲν κατεργάζεται τίποτε κατὰ τῆς θρησκείας». Τὸ γεγονός ὅτι οἱ Γ.Ο.Χ. ἦταν νομοταγεῖς στὴν οὐσία δὲν τὸ ἀμφισβητοῦσε κανένα κόμμα³². Τὸ διατράνωναν μὲ κάθε εὐκαιρία οἱ ἴδιοι ἀπὸ τὰ ἔντυπα καὶ τὶς ἀνακοινώσεις τους, ἀλλὰ προφανῶς, δὲν ἔπειθαν τὴν ἐπίσημη Ἐκκλησία, ποὺ τοὺς θεωροῦσε ταραξίες, μιὰ «ὁμάδα ἀξέστων καὶ φανατικῶν μοναχῶν», οἱ ὁποῖοι «ἀπειλοῦσι νὰ καταρρακώσωσι τελείως τὸ κύρος τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Κράτους»³³.

Ἱερά Σύνοδος τῶν Γ.Ο.Χ.: μία ἄλλη Ἐκκλησία

Αὐτὸ τὸ ὁποῖο ἔλειπε ἀπὸ τὴν κίνηση τῶν Γ.Ο.Χ., προκειμένου νὰ καταστοῦν Ἐκκλησία, ὅπως εἶχε ζητήσει ὁ Βενιζέλος τὸ 1931, δηλαδὴ οἱ ἐπίσκοποι, πραγματοποιήθηκε τὸ 1935. Εἶχαν προηγηθεῖ ἐπανειλημμένες προσπάθειες ἐκ μέρους τῶν Γ.Ο.Χ. νὰ θέσουν ἐπικεφαλῆς τοῦ ἀγώνα τους τοὺς ἱεράρχες, μὲ κυριότερη ἐκείνη ποὺ ἀφοροῦσε τοὺς ρώσους πρόσφυγες ποὺ ἔδρευαν στὸ Κάρλοβιτς τῆς Σερβίας ὑπὸ τὸν Κιέβου Ἀντώνιο καὶ οἱ ὁποῖοι ἀκολουθώντας τὸ παλαιὸ ἡμερολόγιο τηροῦσαν φιλικὴ στάση πρὸς τοὺς ἑλλήνες παλαιοημερολογίτες³⁴. Ἡ συμπαράσταση, ἐξάλλου, πρὸς τὴν κίνηση τῶν ἐλλήνων ὁπαδῶν τοῦ παλαιοῦ ἡμερολογίου ἐκφραζόταν ἐμμέσως, ἂν καὶ ὅχι ρητῶς, ἀπὸ τὰ Πατριαρχεῖα Σερβίας, Ἱεροσολύμων καὶ Ἀλεξανδρείας, τὰ ὁποία, ἀφοῦ ἀρνήθηκαν τὴν εἰσαγωγή τοῦ Γρηγοριανοῦ ἡμερολογίου στὶς Ἐκκλησίες τους, ἔδιναν ἔρρισμα στὰ ἐπιχειρήματα τῶν ἐλλήνων παλαιοημερολογιτῶν³⁵.

Στὶς 26 Μαΐου τοῦ 1935, λοιπόν, τρεῖς Μητροπολίτες, ὁ Δημητριάδος Γερμανός, ὁ πρ. Φλωρίνης Χρυσόστομος καὶ ὁ Ζακύνθου Χρυσόστομος, ἐτέλεσαν λειτουργία σὲ νὰ τῶν παλαιοημερολογιτῶν καὶ διακήρυξαν ὅτι τίθενται ἐπικεφαλῆς τῆς κίνησης τῶν Γ.Ο.Χ. Μὲ «Διάγγελμα πρὸς τὸν Εὐσεβῆ Ὁρθόδοξον Ἑλληνικὸν Λαόν» ἐξηγοῦσαν τοὺς λόγους ποὺ τοὺς ὥθησαν σὲ αὐτὴν τὴν ἐνέργεια, ἐπικαλούμενοι τὴν ἀνάγκη τῆς τήρησης τῶν ἐθνικῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν

32. Ὑπῆρξαν ἀντιδράσεις μεμονωμένων βουλευτῶν κατὰ τῶν παλαιοημερολογιτῶν, στὴν ἴδια συζήτηση, ὅπως τῶν Ε. Κουλουμβάκη, Α. Θεολογίτη, Ι. Παπαφλέσσα καὶ Κ. Βουδούρη, οἱ ὁποῖοι μὲ παρεμβάσεις τους καταφέρθηκαν μὲ δριμεῖς χαρακτηρισμοὺς κατὰ τῶν Γ.Ο.Χ. θεωρώντας τους «δημοκόπους» καὶ «κατεργαρίους». Ἀπὸ αὐτοὺς ὁ Κουλουμβάκης ἀνῆκε τότε στὸ Κόμμα Φιλελεύθερων, ὁ Θεολογίτης καὶ ὁ Βουδούρης στὴ «Δημοκρατικὴ Ἐνωση» τοῦ Παπαναστασίου καὶ ὁ Παπαφλέσσας στὸ Λαϊκὸ Κόμμα.

33. Πάνταως, Ἑβδομαδιαῖον δελτίον τοῦ Πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας, 1934, σ. 785.

34. Χριστόδουλος Παρασκευαΐδης, ὁ.π., σ. 231.

35. Στὸ ἴδιο, ὁ.π., σ. 120-124, ὅπου ἐπισημαίνεται ἡ ἀπόρριψη τοῦ νέου ἡμερολογίου ἀπὸ τὸν Ἀλεξανδρείας Φώτιο τὸ 1924. Τὸ συγκεκριμένο Πατριαρχεῖο προχώρησε στὴν ἡμερολογιακὴ μεταβολὴ τὸ 1928, δύο χρόνια μετὰ τὴν ἀνάρρηση στὸ θρόνο τοῦ Μελετίου Μεταξάκη.

παραδόσεων, ενώ ανακοίνωσαν, ταυτόχρονα, ότι διακόπτουν την επικοινωνία με τον Αρχιεπίσκοπο Χρυσόστομο, επειδή τον θεωρούσαν «σχισματικό» και καλοῦσαν την επίσημη Ἐκκλησία νὰ ἐπαναφέρει τὸ Ἰουλιανὸ ἡμερολόγιο³⁶. Τὸ «Διάγγελμα» ἀκολούθησε «Προκήρυξις πρὸς τὸν ἐφημεριακὸν Κλῆρον καὶ τοὺς Μοναχοὺς τῆς Ὁρθοδόξου Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας περὶ τοῦ ζητήματος τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Ἡμερολογίου»³⁷ μὲ παρεμφερὲς περιεχόμενο.

Ἡ ἐκ μέρους τῆς ἐπίσημης Ἐκκλησίας ἀντίδραση ὑπῆρξε ἄμεση: παρέπεμψε στὸ ἐκκλησιαστικὸ δικαστήριο τοὺς τρεῖς μητροπολίτες καὶ ζήτησε ἀπὸ τὴν κυβέρνησιν τὴ συνδρομὴ τῆς γιὰ τὴν πάταξη τῆς κίνησής³⁸. Ἀλλὰ οἱ τρεῖς μητροπολίτες, παλαιοημερολογίτες πλέον, προέβησαν σὲ χειροτονίες τεσσάρων νέων ἐπισκόπων τὸν Ἰούνιο τοῦ ἴδιου χρόνου, συγκροτώντας ἔτσι τὴν ἑπταμελὴ Σύνοδο τῶν Γ.Ο.Χ. Ἡ διόγκωσις τοῦ προβλήματος ὑποχρέωσε τὴν ἐπίσημη Ἐκκλησία νὰ λάβει κατασταλτικὰ μέτρα μὲ τὴ συνδρομὴ τῆς Πολιτείας: ἀπέστειλε τοὺς τρεῖς μητροπολίτες σὲ ἀπομονωμένους μονὰς μὲ πενταετὴ ἀποκλεισμό, ἀφοῦ προηγουμένως τοὺς καθαίρεσε καὶ τοὺς ὑπήγαγε στὴν τάξιν τῶν μοναχῶν³⁹. Τὴν ἀπόφασιν αὕτη ἀκολούθησαν βίαια ἐπεισόδια στὸ κέντρο τῆς Ἀθήνας, ὅταν οἱ Γ.Ο.Χ. συγκρούσθηκαν μὲ ἀστυνομικὰς δυνάμεις ἔξω ἀπὸ τὸ Συνοδικὸ Μέγαρο. Ἡ πλευρὰ τους ὑπολόγισε πάνω ἀπὸ ἑκατὸ τοὺς τραυματίες, ἐνῶ παραλλήλως τὰ γεγονότα μὲ τὰ «Εὐαγγελικὰ» τοῦ 1901⁴⁰. Ὡστόσο, ἡ δυναμικὴ στάσις τῆς Πολιτείας δὲν ἰσοδυναμοῦσε, σὲ καμία περίπτωσιν, μὲ μιὰ ἀναφανδὸν ἀποδοκιμασίαν τῶν παλαιοημερολογιτῶν ἐκ μέρους τῆς κυβερνήσεως Π. Τσαλδάρη. Ἦταν φανερὴ ἡ ἀμνηχανία τῆς, καθὼς ἔπρεπε νὰ ἐφαρμόσει τίς ἀποφάσεις τῆς Ἱεραρχίας τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ φαινόταν νὰ ὑπολογίζει πολὺ τὸ πολιτικὸ κόστος σὲ μιὰ περίοδο πολιτικῆς ἀστάθειας. Ὁ βενιζελικὸς τύπος καὶ ἡ ἀντιπολίτευσις ἐβαλλαν συλλήβδην κατὰ τῆς κυβερνήσεως τῶν «Λαϊκῶν», ἐπιχειρώντας νὰ ἀποκομίσουν κομματικὰ ὀφέλη, ἀφοῦ εἶχαν ταυτίσει τοὺς Γ.Ο.Χ. μὲ τοὺς πολιτικούς τους ἀντιπάλους. Ἦδη τὸ προπύργιον τοῦ βενιζελισμοῦ, τὸ *Ἐλευθερον Βῆμα*, ἀμέσως μετὰ τὴν ἐνέργειαν τῶν τριῶν μητροπολιτῶν, ἀπέδωσε εὐθύνες στὸν πρωθυπουργὸ Π. Τσαλδάρη, ἐπειδὴ «ἡ κυβέρνησις τοῦ Λαϊκοῦ κόμματος [ὑπῆρξε] κυριότατα ὑπεύθυνος διὰ τὴν παρά-

36. Ὁλόκληρο τὸ περιεχόμενο τοῦ «Διαγγέλματος», βλ. Ἐλευθέριος Χρ. Γκουτζίδης, *Ἐλεγχος καὶ ἀνατροπὴ τῆς διδακτορικῆς διατριβῆς τοῦ «Δημητριάδος» Χριστόδουλου Παρασκευαΐδη*, ἐκδ. *Κήρυκος Γνησίων Ὁρθοδόξων*, Ἀθήνα 1985, σ. 94-96.

37. *Εθνος*, 27 Μαΐου 1935 καὶ *Πρωτὰ*, 28 Μαΐου 1935.

38. *Καθημερινή*, 28 Μαΐου 1935.

39. *Ἐκκλησία* (1935), 191-195 καὶ *Πάνταυος* (1935), 439.

40. *Κῆρυξ Ὁρθοδόξων*, 19 Ἰουνίου 1935. Πρβ. ἀκόμη τὴν περιγραφὴ τῆς συγκέντρωσις στὴν ἐφ. *Ἐλευθερον Βῆμα*, 15 Ἰουνίου 1935, ὅπου καὶ ἡπιότεροι χαρακτηρισμοί. Ἀκόμη, στὴν ἴδια ἐφημερίδα, 3 Ἰουνίου 1935, βλ. γιὰ ἐκτεταμένα αἵματηρὰ ἐπεισόδια καὶ συλλήψεις παλαιοημερολογιτῶν στὸν Ἰ.Ν. Ὑπαπαντῆς Κερατσινίου.

δοξον ἐξέλιξιν πού ἐπῆρε αὐτὴ ἡ ὑπόθεσις», ἐνῶ κατήγγειλε ὅτι οἱ Γ.Ο.Χ. «συνδεόμενοι ἀπὸ ἐτῶν μὲ πολιτευτὰς τοῦ λαϊκοῦ κόμματος ἐρυμουλκήθηκαν ὑπὸ πρώην γνωστοῦ παλαιοσημερολογίτου βουλευτοῦ καὶ ἄλλων εἰς τὸ κόμμα τῶν βασιλοφρόνων»⁴¹.

Τὴν ἴδια στιγμή πού ὁ ὑπουργὸς Παιδείας Δ. Χατζίσκος δήλωνε, ὡς Πόντιος Πιλάτος, ὅτι ἡ «Ἱερὰ Σύνοδος εἶναι ἐλευθέρη νὰ πράξῃ ὅ,τι νομίζει», οἱ Θ. Σοφοῦλης καὶ Θ. Πάγκαλος ζητοῦσαν τὴ λήψη μέτρων κατὰ τῶν παλαιοσημερολογιτῶν, ἀναμένοντας ἡ κυβέρνησις «νὰ πατάξῃ τοὺς τρεῖς ταραξίαις»⁴². Ἡ χώρα βρισκόταν σὲ προεκλογικὴ περίοδο καὶ ἦταν σαφὲς ὅτι πολλοὶ ὑποψήφιοι βουλευτὰς τοῦ Λαϊκοῦ Κόμματος πίεζαν τὴν κυβέρνησις νὰ τηρήσῃ οὐδέτερη στάση ἢ τουλάχιστον νὰ δίνει ἐλπίδες στοὺς παλαιοσημερολογίτες, ἐπισείοντας τὸν κίνδυνον «καταψηφίσεως» στὶς ἐκλογές⁴³. Ὁ Ἀλέξανδρος Παπαναστασίου, ταυτόχρονα, στηλίτευε τὴν «ἀδιαφορίαν» πού ἐπιδείκνυε ἡ κυβέρνηση «χάριν τῶν παλαιοσημερολογικῶν ψήφων»⁴⁴. Τὸ ὀξύμωρον ἦταν, ὡστόσο, ὅτι οἱ ἴδιοι οἱ Γ.Ο.Χ., λόγῳ τοῦ ἐκτοπισμοῦ τῶν δύο μητροπολιτῶν τοῦς⁴⁵, δήλωσαν ὅτι «μεθίστανται εἰς τὴν ἀντίθετον τῆς κυβερνητικῆς πολιτικὴν παράταξιν»⁴⁶, δίνοντας, γιὰ πρώτη φορὰ ἀπὸ τὴν ἔγερση τοῦ ὄλου ζητήματος, πολιτικὴ χροιά στὴν κίνησή τους. Ἡ «ἀντίθετος πολιτικὴ παράταξις» δὲν προσδιοριζόταν ἐπακριβῶς, ἀλλὰ μὲ δεδομένη τὴ στάση πού εἶχαν τηρήσει τὰ βενιζελогенῆ κόμματα, συμπεραίνουμε ὅτι διολίσθησαν πρὸς τοὺς φιλομοναρχικούς, καθὼς, κατὰ μία ἀποψή, αὐτοὶ εἶχαν ὑποσχεθεῖ «ὅτι θὰ ἐπαναφέρουν τὸ παλαιὸν ἡμερολόγιον ἐν ἐπικρατήσῳ». Ἦταν ἡ ἐποχή, ὅπου ἀνακινήθηκε τὸ ζήτημα τῆς ἐπαναφορᾶς στὸ θρόνον τοῦ ἐκπτωτοῦ Γεωργίου Β', τόσο ἀπὸ στελέχη τοῦ Λαϊκοῦ Κόμματος, ὅσο καὶ ἀπὸ πρώην βενιζελικούς, ὅπως ὁ Κονδύλης. Ἔτσι θὰ πρέπει νὰ ἐρμηνευθεῖ καὶ ἡ ἐπάνοδος στὴν Ἀθήνα τῶν δύο παλαιοσημερολογιτῶν ἀρχιερέων τὸν Ὀκτώβριον τοῦ ἴδιου ἔτους. Ἡ μετατροπὴ τῆς ποιῆς τῆς πενταετοῦς ἐξορίας σὲ τρίμηνη, φαίνεται ὅτι ἐκτιμήθηκε δεόντως ἀπὸ τοὺς Γ.Ο.Χ., ὅπως ἀποκάλυψε χρόνια μετὰ ὁ ἐπικεφαλῆς τοῦς Ἀρχιεπίσκοπος⁴⁷.

41. Ἐφ. *Ἐλευθερον Βῆμα*, 28 Μαΐου 1935, καθὼς καὶ ἀνάλογη ἀρθρογραφία στὴν ἴδια ἐφημερίδα στὶς 9 Ἰουνίου 1935.

42. Στὸ ἴδιο, 29 Μαΐου 1935.

43. Στὸ ἴδιο, 30 Μαΐου 1935.

44. Στὸ ἴδιο, 1 Ἰουνίου 1935.

45. Πολὺ σύντομα, ὁ Ζακύνθος Χρυσόστομος μετέβαλε στάση, ὑπέβαλε μεταμέλεια στὴ Δ.Ι.Σ. καὶ ἀποκαταστάθηκε πλήρως, ἐνῶ παρόμοια στάση τήρησαν καὶ ἄλλοι δύο ἀπὸ τοὺς νεοεχειροτονηθέντες Μητροπολίτες, ὁ Μεγαρίδος Χριστόφορος καὶ ὁ Διαυλείας Πολύκαρπος, πού ἐπίσης ἔγιναν δεκτοὶ στοὺς κόλπους τῆς Ἐκκλησίας.

46. *Ἐκκλησία* (1935), 191.

47. Ἐφ. *Ἀνεξάρτητος*, 9 Ἰουνίου 1935, ὅπου καὶ ἡ εἰδηση γιὰ τὶς ὑποσχέσεις τῶν μοναρχικῶν. Γιὰ τὴν εὐαρέσκεια τοῦ πρ. Φλωρίνης Χρυσοστόμου, βλ. πρ. Φλωρίνης Χρυ-

Ἡ ἐπίσημη Ἐκκλησία ἔδειξε φανερά ἐνοχλημένη ἀπὸ τὴν ἐπαμφοτερίζουσα στάση τῆς Πολιτείας, τὴν ὁποία ἐρμήνευσε ὡς μικροπολιτικὴ τακτικὴ, πόσο μάλλον ὅταν οἱ ἐπανελθόντες ἀπὸ τὴν ἐξορία μητροπολίτες τῶν Γ.Ο.Χ. «ἐπωφελοῦμενοι διαφόρων πολιτικῶν μεταβολῶν», ἀναδιοργάνωσαν τὸν ἀγῶνα τους, χωρὶς νὰ ληφθοῦν ἐναντίον τους μέτρα, παρὰ τὸ αἶτημα τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Χρυσόστομου⁴⁸. Στὴν προσπάθεια τῶν παλαιοημερολογιτῶν νὰ ἀποκτήσουν μιὰ ἐπίσημη θεσμικὴ ἐκπροσώπηση μὲ τὴ συγκρότηση ἰδιαίτερης Συνόδου, ὀρθώθηκε ἀμέσως ἓνα τεῖχος ἀπὸ τὴ θεσμοθετημένη ἐκκλησιαστικὴ ἀρχή, καθὼς, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Ἱερὰ Σύνοδο, τὴν κίνηση τῶν Γ.Ο.Χ. καταδίκασε μὲ ἀνακοίνωσή της ἡ Θεολογικὴ Σχολή, ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν μὲ ψήφισμά της, τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο⁴⁹ καὶ τὸ Πατριαρχεῖο Ἀλεξανδρείας⁵⁰. Εἰδικότερα, τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο φαινόταν νὰ ἀνησυχεῖ περισσότερο, καθὼς ἡ κίνηση τοῦ παπᾶ Εὐθύμ, ἀκολουθοῦσε τὸ παλαιὸ ἡμερολόγιο καὶ οἱ κίνδυνοι προσελάμβαναν ἐθνικὸ χαρακτήρα⁵¹. Ἀπὸ τὴ μεριά τους οἱ ἐκάστοτε κυβερνήσεις εἶχαν μιὰ ὀμιχλώδη συμπεριφορὰ ἐναντι τοῦ ζητήματος καὶ σχοινοβατοῦσαν μεταξὺ διώξεων καὶ ἀπαγορεύσεων ἀπὸ τὴ μία καὶ ἀνοχῆς ἢ ἔστω ἐπιείκειας ἀπὸ τὴν ἄλλη, καθὼς ἡ πολιτικὴ τους ὑπαγορευόταν ἀπὸ τὴν πολιτικὴ συγκυρία, περισσότερο, καὶ τίς κομματικὲς σκοπιμότητες. Ἐπικαλοῦνταν τὸ συνταγματικὸ δικαίωμα τῆς ἐλευθέρης ὀρθοσκευτικῆς λατρείας καὶ τὸ ἔκαναν συχνά, ἀλλὰ ἦταν ὑποχρεωμένες νὰ ὑπερασπισθοῦν τό, πράγματι, τρωθὲν κύρος τῆς αὐτοκέφαλης ἐλληνικῆς Ἐκκλησίας. Στὴν πρώτη περίπτωσι, ἔδειχναν μιὰ ἐφεκτικὴ στάση ἐναντι αὐτῆς τῆς νομοταγοῦς πρὸς τὸ καθεστῶς —καὶ ἔχει μεγάλη σημασία αὐτὸ— σημαντικῆς μερίδας συντηρητικῶν πολιτῶν, ποὺ συνέχισαν νὰ ἀκολουθοῦν τὸ παλαιὸ ἡμερολόγιο. Στὴ δεύτερη περίπτωσι, προέβαιναν σὲ διώξεις, κλείσιμο ναῶν, ἀποσχηματισμὸ ἱερωμένων καὶ σὲ ἐκτοπίσεις τῶν ἡγετῶν τους.

σόστομος, *Ἀκριβὴς θέσις*, ὁ.π., σ. 35, ὅπου ἐξαίρεται ὁ Ὑπουργὸς Παιδείας καὶ Ὁρθοσκευμάτων τῆς κυβερνήσεως Κονδύλης, Θεόδωρος Τουρκοβασίλης «ὅστις... ἀπέδωσε τὴν ἐλευθερίαν». Γιά τὸ ἴδιο ζήτημα βλ. George Th. Maurogordatos, *Stillborn Republic - Social Coalitions and Party Strategies in Greece, 1922, 1936*, University of California Press, 1983, σ. 271.

48. Σχετικὰ μὲ τὴ διάστασι ἀπόψεων Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας γιά τὸ ζήτημα, σὺ Χριστόδουλος Παρασκευαΐδης, ὁ.π., σ. 255-260.

49. *Ἐκκλησία* (1935), 173-178.

50. *Πάνταινος* (1935), 355.

51. *Ἐλευθερον Βῆμα*, 29 Μαΐου 1935, ὅπου ἐπισημαίνονται οἱ κίνδυνοι ἀπὸ τὴν προσπάθεια (1923) τοῦ ἱερωμένου Καραχισαρίδη νὰ ἱδρύσει Τουρκικὴ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία, ὑποχέριο τῆς τουρκικῆς πολιτικῆς. Γιά τὴν προσπάθεια αὐτὴ τοῦ τουρκόφωνου χριστιανοῦ παπᾶ Εὐθύμ, καθὼς καὶ γιά τίς γενικότερες δυσκολίες ποὺ εἶχε νὰ ἀντιμετωπίσει τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο, ἐξαιτίας τῆς πολιτικῆς τῆς νέας κεμαλικῆς τουρκικῆς ἡγεσίας, βλ. Ἀλέξης Ἀλεξανδρῆς, «Ἡ ἀπόπειρα δημιουργίας τουρκορθόδοξης Ἐκκλησίας στὴν Καππαδοκία, 1921-1923», *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν*, 4 (1983), 159-210.

Κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ μεταξικοῦ καθεστῶτος τῆς 4ης Αὐγούστου δὲν σημειώθηκαν κάποιες σημαντικὲς ἐξελίξεις στὸ ζήτημα. Τὸ καθεστῶς φάνηκε ἀνεκτικό, ὅπως καὶ οἱ προηγούμενες κοινοβουλευτικὲς κυβερνήσεις, ἔναντι τῶν Γ.Ο.Χ., οἱ ὅποιοι ἐπωφελήθηκαν περισσότερο ἀπὸ τὴν ἀναταραχὴ πού ξέσπασε στοὺς κόλπους τῆς Ἐκκλησίας τὸ 1938 γιὰ τὴ διαδοχὴ στὸν ἀρχιεπισκοπικὸ θρόνο τοῦ Χρυσόστομου. Ὁ Χρυσόστομος πέθανε τὸν Ὀκτώβριο ἐκείνου τοῦ ἔτους χωρὶς νὰ ἔχει καταφέρει νὰ δώσει λύση στὸ πρόβλημα πού προέκυψε ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τῆς ἀρχιερατείας του. Ὁ διάδοχός του στὸν θρόνο Χρῦσανθος Φιλιππίδης δὲν ἀσχολήθηκε καθόλου μὲ τὸ παλαιοημερολογητικὸ ζήτημα, γεγονός, πού ἐνθάρρυνε τοὺς Γ.Ο.Χ., οἱ ὅποιοι πραγματοποιήσαν συνέδριο στὴν Ἀθήνα τὸ 1939⁵². Ἐν τῷ μεταξύ, στοὺς κόλπους τῆς Ἐκκλησίας τῶν Γ.Ο.Χ. εἶχε ξεσπάσει ἀπὸ τὸ 1937 διχασμὸς μεταξύ ἐκείνων πού τηροῦσαν μιὰ στάση πρὸς διαλλακτικὴ ἔναντι τῆς ἐπίσημης Ἐκκλησίας καὶ ἐκείνων πού χαρακτηρίζονταν ἀπὸ ἀδιαλλαξία καὶ ἀπέκλειαν κάθε ἐπικοινωνία μαζί της⁵³. Οἱ συνθήκες πού ἐπικράτησαν τὴ δεκαετία τοῦ '40, μὲ τὴν Κατοχὴ καὶ τὸν Ἐμφύλιο πού ἀκολούθησε, κατέστησαν τὸ ζήτημα ἀνευ σημασίας γιὰ τὴν Ἐκκλησία καὶ μόνον οἱ μεταξύ τῶν παλαιοημερολογητικῶν ἔριδες συνεχίστηκαν γιὰ τὰ ἴδια ζητήματα, γεγονός, πού διεύρυνε τὸ χάσμα μεταξύ τῶν δύο παρατάξεων τους καὶ ὀδηγήσει στὴν ὀριστικὴ διάσπαση.

Μεταπολεμικὴ περίοδος: ὄξυνση τοῦ ζητήματος

Μεταπολεμικὰ τὸ πρῶτο ἀξιοσημείωτο γεγονός ὑπῆρξε τὸ «Πρῶτον Πανελλαδικὸν Συνέδριον», πού πραγματοποιήσαν οἱ Γ.Ο.Χ. στὴν Ἀθήνα τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1947. Παρόντες ἦταν πολλοὶ βουλευτές, μεταξύ τῶν ὁποίων ὁ ἀντιπρόεδρος τῆς Βουλῆς Κλεάνθης Θεοφανόπουλος καὶ ὁ βουλευτὴς Ἀλ. Βαμβέτσος, οἱ ὅποιοι ἐκφώνησαν λόγους, υἱοθετώντας τὶς θέσεις τῶν παλαιοημερολογητικῶν. Ἡ συμμετοχὴ βουλευτῶν ἀπὸ τὴ δεξιὰ κυβερνητικὴ παράταξη, πού ἐξῆλθε παντοδύναμη ἀπὸ τὶς ἐκλογὲς τῆς 31ης Μαρτίου 1946, ἀλλὰ καὶ ἐκπροσώπων ἀπὸ τὰ κεντρογενῆ φιλελεύθερα κόμματα, ἰσοδυναμοῦσε μὲ *de facto* ἀναγνώριση τῆς παλαιοημερολογητικῆς κίνησης. Καί, βεβαίως, στὶς ἔκτακτες συνθήκες πού ἐπικρατοῦσαν τότε, λόγω τοῦ Ἐμφυλίου, ἡ ἐκ φύσεως συντηρητικὴ αὐτὴ μερίδα τῶν Ἑλλήνων, ὅχι μόνον δὲν ἀποτελοῦσε ἀπειλὴ γιὰ τὸ δοκι-

52. Χριστόδουλος Παρασκευαΐδης, *ὁ.π.*, σ. 256.

53. Γιὰ τὴ διάσπαση αὐτῇ, ἡ ὁποία ὀφείλεται σὲ θεολογικοὺς λόγους καὶ δὲν ἀφορᾷ τὸ παρὸν πόνημα, βλ. στὸ ἴδιο, σ. 267-271. Ἀκόμη, Θεοδώρητος μοναχός, *Τὸ Ἡμερολογιακὸν σχίσμα δυνάμει ἡ ἐνέργεια*, Ἀγ. Ὅρος 1973, καθὼς καὶ Εὐγένιος Τόμπρος, «Ἐκκλησία δεχθεῖσα τὸ Γρηγοριανὸν (παπικὸν) Ἡμερολόγιον, κατέστη σχισματικὴ καὶ τὰ μυστήριά της, ὡς ἐκ τούτου, στεροῦνται τῆς Θείας Χάριτος», περ. *Κήρυξ Ἐκκλησίας Ὁρθοδόξων*, (Ὀκτώβριος 1971), 3-17, τὸ ὁποῖο ἐξέφραζε τὴν ἀδιάλλακτὴν παράταξιν.

μαζόμενο αστικό καθεστώς, αλλά, αντίθετα, όπως οι ίδιοι τόνιζαν, ήταν «φρουροί και υπερασπιστάι των πανταχόθεν βαλλομένων νυν, Θρησκευτικών και Έθνικων παραδόσεων»⁵⁴.

Το ζήτημα έλαβε νομική διάσταση το 1948, κατά τη διάρκεια των συζητήσεων της Βουλής εν όψει της κατάρτισης των άρθρων του νέου Συντάγματος. Με πρότασή του ο βουλευτής Ν. Μπακόπουλος προς την Αναθεωρητική Βουλή εισηγήθηκε μια έρμηνευτική διάταξη στο τέλος του δεύτερου άρθρου, με την οποία προβλεπόταν ότι ο όρος «θρησκευτική συνείδηση» και η συνακόλουθη έλευθερη έκφρασή της αφορούσε «και το θρησκεύεσθαι κατά το παλαιόν έορτολόγιον»⁵⁵, πρόταση την οποία υποστήριξαν αρκετοί βουλευτές μεταξύ των οποίων ο Αντιπρόεδρος της Βουλής Κλ. Θεοφανόπουλος και ο Άλ. Βαμβέτσος. Η Διαρκής Ίερά Σύνοδος (Δ.Ι.Σ.) της Έκκλησίας διαβλέποντας τον κίνδυνο από τυχόν ψήφιση αυτής της έρμηνευτικής διάταξης, υπέβαλε υπόμνημα προς τη Βουλή ζητώντας την απόσυρσή της, αφού δέν θεωρούσε τους παλαιοημερολογίτες αίρετικούς ή σχισματικούς, αλλά «επανάστασιν εντός των κόλπων της Έκκλησίας»⁵⁶. Τελικά, μετά από ειδική τροπολογία, που υποστήριξε ο Κωνσταντίνος Τσάτσος, διαγράφηκε η επίμαχη έρμηνευτική δήλωση από το άρθρο 2 και δέν κατοχυρώθηκε συνταγματικά ο παλαιοημερολογιτισμός ως ιδιαίτερη Έκκλησία μέσα στο κράτος. Το θέμα, αν οι παλαιοημερολογίτες είναι σχισματικοί ή όχι, απασχόλησε εκείνη την περίοδο νομικούς και θεολόγους και είχε σημασία, διότι, αν έθεωρούντο σχισματικοί, θα έπρεπε να προβλεφθεί συνταγματική κατοχύρωση, αν όχι, όφειλε το κράτος να λάβει έναντίον τους κατασταλτικά μέσα, όπως ζητούσε η επίσημη Έκκλησία. Από τις σχετικές γνωματεύσεις ξεχωρίζουν εκείνες των Χ. Ανδρούτσου, Α. Γιδόπουλου και Α. Βαμβέτσου, που τάσσονταν υπέρ της συνταγματικής προστασίας των Γ.Ο.Χ., γνωμάτευση που υιοθέτησαν μέσω των εντύπων τους οι παλαιοημερολογίτες⁵⁷ και η αντίθετη, των Γ. Ράμμου, Χ. Σγουρίτσα και Κ. Τσάτσου, την οποία ένστερνίσθηκε η Έκκλησία, και θεωρούσε ότι «αί θρησκευτικά ένώσεις των παλαιοημερολογιτών είναι παράνομοι»⁵⁸.

Η μη συνταγματική κατοχύρωση της Έκκλησίας των Γ.Ο.Χ. από το Σύνταγμα του 1952, είχε ως αποτέλεσμα να όξυνθεί ξανά το ζήτημα περισσότερο ίσως απ' ό,τι τη μεσοπολεμική περίοδο. Τη νέα σκληρή στάση της επίσημης Έκκλησίας, εγκαινίασε ο νέος (1949) Αρχιεπίσκοπος Αθηνών Σπυρίδων Βλάχ-

54. Πανελλήνιος Θρησκευτική και Έθνική Όρθόδοξος Κοινωνία, *Τό Πρώτον Πανελλαδικόν Συνέδριον των όπαδών του Ίουλιανού έορτολόγιου*, Αθήνα, Απρίλιος 1947, σ. 18-29 και 65.

55. Έκκλησία (1948), 213.

56. Στο ίδιο (1951), άρ. 1-2, 12.

57. Στο ίδιο 277. Γνωμάτευση από 1η Δεκεμβρίου 1932.

58. Στο ίδιο (1951), τ. 1-2, 11-15.

χος ἤδη ἀπὸ τὴν πρώτη συνεδρίαση τῆς Δ.Ι.Σ.⁵⁹. Ἐτσι ὑπέβαλε ὑπόμνημα τὸν Ἰούλιο τοῦ 1950 πρὸς τὴν Πολιτεία, βάσει τοῦ ὁποίου ἡ κυβέρνησις Σοφοκλῆ Βενιζέλου ἀποφάσισε (πράξι ὑπουργικοῦ συμβουλίου τῆς 3 Ἰανουαρίου 1951) νὰ ἐνεργήσῃ δραστικά γιὰ τὴν ἐξάλειψιν τοῦ παλαιοημερολογητισμοῦ. Μεταξὺ τῶν ἄλλων μέτρων προβλεπόταν νὰ ἀποσχηματισθοῦν οἱ ἱερωμένοι παλαιοημερολογίτες, νὰ συλληφθοῦν καὶ νὰ ἀποσταλοῦν στὶς μονές τους οἱ μοναχοὶ —μέτρο, ποῦ ἀφοροῦσε τοὺς Ἀγιορεῖτες— καὶ νὰ ἀποδοθοῦν στὴν κρατούσα Ἐκκλησία οἱ ναοὶ τους⁶⁰.

Οἱ ἀντιδράσεις τῶν Γ.Ο.Χ. σ' αὐτὴ τὴ φάση συνοψίζονται σὲ ὑπομνήματα καὶ διαμαρτυρίες πρὸς τὰ ἀρμόδια ὑπουργεῖα καὶ τὸν ἴδιον τὸν βασιλῆα Παῦλο, ἀλλὰ καὶ σὲ συγκεντρώσεις διαμαρτυρίας, ἰδιαίτερα μετὰ τὴ σύλληψιν καὶ τὸν ἐκτοπισμὸν στὴ Λέσβον τοῦ Ἀρχιεπισκόπου τους πρ. Φλωρίνης Χρυσοστόμου τὴν 1η Φεβρουαρίου 1951⁶¹. Ἡ διαφορὰ αὐτῆς τῆς σύγκρουσης μὲ τὴ μεσοπολεμικὴ ἔγκειται στὸ ὅτι τὴ φορὰ αὐτῇ οἱ διώξεις τῶν Γ.Ο.Χ. ἔχουν τὴν ἐπίσημη θεσμικὴ στήριξιν: γιὰ πρώτη φορὰ κάποια κυβέρνησις ἐξέδιδε «Πράξιν Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου» γιὰ τὴν ἀντιμετώπισιν τοῦ ζητήματος.

Οἱ πιέσεις καὶ οἱ διαμαρτυρίες τῶν παλαιοημερολογητῶν θὰ εὐδωθοῦν ἐν μέρει, πάντως, τὸ 1952, καθὼς θὰ παρέμβουν ὀρισμένοι πολιτικοί. Τὴν πρωτοβουλία παίρνει ὁ βουλευτὴς Χίου τῆς Ε.Π.Ε.Κ. Νικ. Ζορμπᾶς, ὁ ὁποῖος τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1952 καὶ μὲ ἀφορμὴ τὰ ἐπεισόδια ποῦ σημειώθηκαν σὲ ναοὺς παλαιοημερολογητῶν τὴ Μεγάλῃ Ἑβδομάδᾳ, ἀρθρογραφεῖ στὴν ἐφημερίδα «Προοδευτικὴ Ἀλλαγὴ», ὑπὲρ τῶν Γ.Ο.Χ. καὶ ζητᾷ τὴν ἐλεύθερη ἄσκηση τῶν «θρησκευτικῶν καθηκόντων» τους⁶². Τὸν ἴδιον καιρὸ, παρεμφερὲς εἶναι καὶ ἡ ἀρθρογραφία τῶν ἐφημερίδων «Καθημερινή» καὶ «Ἐθνικὸς Κῆρυξ», οἱ ὁποῖες ἀντιδιαστέλλουν τὶς διώξεις τοῦ πρ. Φλωρίνης Χρυσοστόμου μὲ τὴν ἐλευθερίαν ποῦ ἀπολάμβανε ὁ Κοζάνης Ἰωακείμ, γνωστός γιὰ τὴ δράσιν του στὸ Ε.Α.Μ.⁶³.

Ἐτσι ὁ Ἱεράρχης τῶν Γ.Ο.Χ. θὰ ἐπανέλθῃ στὶς 16 Ἰουλίου 1952 ἀπὸ τὴ Λέσβον, μὲ τὴ μεσολάβησιν τῶν τριῶν κυβερνητικῶν βουλευτῶν, Ζορμπᾶ, Σκουτέρη καὶ Γοργιά⁶⁴. Ἀς σημειωθεῖ ὅτι ἡ κυβέρνησις Πλαστήρα στηριζόταν τότε

59. Στὸ ἴδιον (1949), 218, καθὼς καὶ Χριστόδουλος Παρασκευαΐδης, «Ὁ Ἀθηνῶν Σπυρίδων Βλάχος καὶ τὸ Παλαιοημερολογητικόν», *Χαριστεῖον Σεραφεῖμ Τίκα*, Θεσσαλονίκη 1984, σ. 176.

60. Στὸ ἴδιον (1951), τ. 3, σ. 40.

61. *Θ.Η.Ε.*, ἔ.π., 823-824.

62. Ἐφ. *Προοδευτικὴ Ἀλλαγὴ*, 15 Ἀπριλίου 1952.

63. Ἐφ. *Καθημερινή*, 20 Φεβρουαρίου 1952 καὶ 10 Ἀπριλίου 1952, καθὼς καὶ *Ἐθνικὸς Κῆρυξ*, 11 Ἀπριλίου 1952. Ἡ ἴδια ἀντιπολιτευμένη ἐφημερίδα σὲ κύριο ἄρθρον τῆς στὶς 18 Ἰανουαρίου 1951 καὶ μὲ ἀφορμὴ τὴν ἔναρξιν τῶν συστηματικῶν διώξεων, ἀναφέρεται σὲ «γελοῖους Κυβερνήτες» καὶ «ψευδονέρονες».

64. *Σχετικὰ Η.Φ.Ο.*, 28 Ἰουλίου 1952, ἀρ. 134.

στην όριακή πλειοψηφία των 151 βουλευτών, γεγονός, ασφαλώς που δε θα πρέπει να έρμηνευθεί μονοσήμαντα ως άμεσος έκβιασμός προς την κυβέρνηση υπέρ των παλαιοημερολογιτών, αλλά που, όπωσδήποτε, διαγράφει ένα μέρος, τουλάχιστον, του προβλήματος και έξηγγει τη στάση της κυβέρνησης της Ε.Π.Ε.Κ. Έξάλλου, η χώρα είσερχόταν σε προεκλογική περίοδο και η όποιαδήποτε άποψη βάραινε ιδιαίτερα στις συνειδήσεις των ψηφοφόρων. Οί τρεις βουλευτές που προαναφέρθηκαν, Ζορμπάς, Σκουτέρης και Γοργίας, εκλέγονταν βουλευτές στη Χίο, στη Βοιωτία και στο νομό Σερρών αντίστοιχα, περιφέρειες όπου οί Κοινοότητες των Γ.Ο.Χ. είχαν μεγάλη δραστηριότητα και πολλά μέλη. Προς την ίδια κατεύθυνση φαίνεται ότι λειτούργησαν οί επίσης κυβερνητικοί βουλευτές Λυμπερης (Καβάλας), Σάββας Παπαπολίτης (Πειραιά) και Κουνούπης (Φθιώτιδας), οί όποιοι πρέπει να ύπολόγισαν τις επίσης ικανές σε αριθμό μελών Κοινοότητες των παλαιοημερολογιτών των περιφερειών τους. Η πλευρά των Γ.Ο.Χ. παρουσιάζει την πίεση των συγκεκριμένων βουλευτών ως «άπαίτηση» προς την κυβέρνηση Πλαστήρα και αναφέρεται έγκωμιαστικά προς τó πρόσωπό τους⁶⁵. Γεγονός είναι ότι οί έν λόγω βουλευτές συνέργησαν⁶⁶ ώστε η κυβέρνηση να αποφασίσει να άρει τά μέτρα έναντίον των Γ.Ο.Χ., ένω από τόν ίδιο κομματικό χώρο αναλήφθηκε η πρωτοβουλία κατάθεσης τροπολογίας επί του σχεδίου Νόμου «περι κυρώσεως του Α.Ν. 1623/51 περι άναστολής διώξεων άδικημάτων τινών κ.λ.π.», που υπέγραψαν οί Ζορμπάς, Βουλóδης και Σχοινάς, και ζητούσαν την παραγραφή των άδικημάτων, για τά όποια είχαν κατηγορηθεί οί Γ.Ο.Χ. Η έναρξη της προεκλογικής περιόδου που ακολούθησε, τó 1952, ύποχρέωσε τó κόμμα ΕΠΕΚ-Φιλελευθέρων να λάβει έπίσημα θέση υπέρ των Γ.Ο.Χ., διαμαρτυρόμενο στην ύπηρεσιακή κυβέρνηση Κιουσοπούλου για τή σφράγιση δύο ναών⁶⁷.

Τις συνθήκες δράσης των Γ.Ο.Χ. δέν τις όριζε πλέον τόσο η θεσμική απαγόρευση του Α.Ν. του 1951 —ό όποιος ούτως ή άλλως είχε άρθει— όσο οί διαθέσεις των κατá τόπους μητροπολιτών της έπίσημης Έκκλησίας, οί όποιοι ανάλογα με τó πώς διέκριντο άπέναντι στους παλαιοημερολογίτες, είτε άνέχονταν τή δράση τους, είτε ζητούσαν τή συνδρομή των κατασταλτικών μηχανισμών για να τήν περιορίσουν. Η ήγεσία τους επιχειρούσε κάθε φορά να άποσπάσει τήν άρωγή ή έστω τήν άνοχή εκ μέρους των πολιτικών κομμάτων και να εκμεταλλευθεί τήν πολιτική συγκυρία⁶⁸. Βεβαίως, η προσπάθεια να εκμαιευ-

65. Καραμήτσος - Γαμβρούλιας, ό.π., σ. 273 και 276.

66. Πρβ. π.χ., και τήν άρθρογραφία του Λυμπερη στην έφ. *Έλληνική Ημέρα*, 5 'Ιουλίου 1952 και του Σκουτέρη στην έφ. *Προοδευτική Άλλαγή*, 8 Σεπτεμβρίου 1952.

67. Καραμήτσος - Γαμβρούλιας, ό.π., σ. 282-283.

68. Τήν εκμετάλλευση αυτή καθήγγειλε η έφ. *Τό Βήμα*, θεωρώντας τήν «άνεξέλεγκτον» με άφορμή τήν επάνοδο του πρ. Φλωρίνης από τόν τόπο όπου είχε εκτοπιστεί, βλ. άρθρο 3ης Αύγούστου 1952.

θεῖ ἡ θετικὴ στάση τῶν κομμάτων ἐξαντλοῦνταν στὸν ἀστικό πολιτικό χῶρο, δεδομένου ὅτι ἡ Ἀριστερὰ τελοῦσε ὑπὸ καθεστῶς διώξεων καὶ κυρίως, δὲν ὑπῆρχε περιθώριο ἰδεολογικῆς ἢ πολιτικῆς σύμπτωσης μὲ αὐτὸν τὸν χῶρο.

Ἡ ἀναγκαστικὴ προσφυγὴ τῆς ἡγεσίας τῶν παλαιομερολογιτῶν στὰ πολιτικὰ κόμματα προκειμένου νὰ ἀρθοῦν τὰ περιοριστικὰ σὲ βάρος τοὺς μέτρα, εἶχε καὶ τὶς ἐπιπτώσεις στὸ ἐσωτερικὸ τῆς «Κοινότητάς» τοὺς. Ἡ προεκλογικὴ περίοδος τοῦ 1952 μετέφερε τὸν κομματικὸ ἀνταγωνισμό στὶς τάξεις τοὺς, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἀσχοῦνται πιέσεις πρὸς τοὺς ὁπαδούς, ἀλλὰ καὶ τοὺς τρεῖς ἀρχιερεῖς γιὰ νὰ δοθεῖ ὁδηγία ὑπερψήφησης εἴτε τῆς Ε.Π.Ε.Κ. εἴτε τοῦ «Ἑλληνικοῦ Συναγερμοῦ» τοῦ Παπάγου. Οἱ ἐσωτερικὲς ἔριδες ποὺ προέκυψαν εἶχαν ὡς ἀποτέλεσμα δύο ἀρχιερεῖς τοὺς νὰ ἀποχωρήσουν καὶ νὰ ἐπανεέλθουν στὴν Ἱεραρχίαν τῆς κρατούσας Ἐκκλησίας⁶⁹, ἐνῶ πρὸς στιγμὴν παραιτήθηκε καὶ ὁ Πρόεδρος τοὺς, πρ. Φλωρίνης Χρυσόστομος. Ἡ βαθύτερη κρίση ἀποσοβήθηκε, ὅταν ἡ πλευρὰ ποὺ διέκειτο φιλικὰ πρὸς τὴν Ε.Π.Ε.Κ. παραιτήθηκε ὑπὲρ ἐκείνων ποὺ ὑποστήριζαν τὸν «Συναγερμόν»⁷⁰ καὶ εἶχαν ἐναποθέσει τὶς ἐλπίδες τοὺς στὸ νέο κόμμα τῆς Δεξιᾶς. Ἡ συντριπτικὴ νίκη τοῦ Παπάγου στὶς ἐκλογὰς θὰ ἀναπερῶσει τὶς ἐλπίδες τοὺς, οἱ ὁποῖες σύντομα θὰ διαψευσθοῦν. Ἔτσι, ἐνῶ θὰ δεχθοῦν «μὲ ἀνακούφισιν καὶ πολλὴν χαρὰν (...) τὴν νίκη τοῦ Στρατάρχου», γρήγορα θὰ ὑποχρεωθοῦν νὰ ἀπευθύνουν «ἀνοικτὴ ἐπιστολὴ» ζητώντας «θρησκευτικὴν ἀνοχὴν»⁷¹ καὶ παύση τῶν διώξεων. Αὐτές, ὅμως, θὰ συνεχισθοῦν καὶ ἔτσι ἡ προσκείμενη στὸν «Συναγερμόν» κοσμικὴ διοίκηση τῆς «Κοινότητας» θὰ ὑποχρεωθεῖ νὰ ὁμολογήσει ὅτι «διεψεύσθημεν εἰς τὰς προσδοκίας μας»⁷². Ἔτσι, συνεχίζουν νὰ βομβαρδίζουν τόσο τὴν πολιτικὴν ὅσο καὶ τὴν πολιτικὴ ἡγεσίαν μὲ τηλεγραφήματα, ποὺ ἀποστέλλονται ἀπὸ τὰ κατὰ τόπους παραρτήματά τοὺς καὶ προσπαθοῦν νὰ ἀσκήσουν πίεση ὑπενθυμίζοντας τὶς προεκλογικὰς ὑποσχέσεις⁷³. Ἡ πίεση πρὸς τὴν πανίσχυρη, ἀπὸ κοινοβουλευτικῆς ἀπόψεως, κυβέρνησιν Παπάγου, ὑποχρεώνει τοὺς φιλοκυβερνητικούς ἡγέτες τῶν παλαιομερολογιτῶν νὰ ὁμολογήσουν «ὅτι δὲν ἀνῆκουσιν εἰς τὴν Βενιζελικὴν φάτρειαν καὶ διὰ τοῦτο ἐτάχθησαν ἀναφανδὸν ὑπὲρ τοῦ Στρατάρχου»⁷⁴. Ἡ στάση τῶν Γ.Ο.Χ. ἔναντι τῶν πολιτικῶν θὰ ἀρχίσει νὰ διαφοροποιεῖται σταδιακὰ καὶ

69. Γιὰ τὸ ζήτημα, βλ. Χριστόδουλος Παρασκευαΐδης, *ὁ.π.*, σ. 307-311.

70. *Θ.Η.Ε.*, *ὁ.π.*, 824 καὶ *Η.Φ.Ο.*, 4 Μαΐου 1953.

71. *Η.Φ.Ο.*, 17 Νοεμβρίου 1952, ἀρ. 142 καὶ 12 Ἰανουαρίου 1953, ἀρ. 146, ὅπου καὶ ἡ ἀνοικτὴ ἐπιστολὴ μὲ τὸν τίτλο «Στρατάρχα, μέμνησθε τῆς θρησκευτικῆς ἀνοχῆς».

72. *Η.Φ.Ο.*, 20 Ἀπριλίου 1953, ἀρ. 153.

73. Σὲ ἕνα ἀπ' αὐτά, ἀπάντησε θετικὰ ὁ πρόεδρος τῆς Βουλῆς Κ. Ροδόπουλος, ἐκφράζοντας τὴ βεβαιότητα ὅτι σύντομα θὰ λυθεῖ καὶ τὸ ζήτημα τῶν «Γ.Ο.Χ.», βλ. *Η.Φ.Ο.*, 18 Μαΐου 1953, ἀρ. 53. Βλ., ἀκόμη, ἀνάλογοι περιεχομένου «Ὑπόμνημα» πρὸς τὸν βασιλιά Παῦλο, *Η.Φ.Ο.*, 15 Ἰουνίου 1953, ἀρ. 157.

74. *Η.Φ.Ο.*, 24 Αὐγούστου 1953, ἀρ. 162.

ή επίσημη ήγεςία τους τουλάχιστον να αποστασιοποιείται από προηγούμενες τοποθετήσεις, καθώς ή θέση τής Πολιτείας, αλλά και τής 'Εκκλησίας απέναντί τους γίνεται ολοένα και πιο έλαστική. 'Ο ίδιος ό πρόεδρος τής 'Εκκλησίας τών Γ.Ο.Χ., πρ. Φλωρίνης Χρυσόστομος, συνιστά «όπως αποφευχθῇ πᾶς ύπαινιγμός, δυνάμενος να δώση πολιτικόν χαρακτήρα εἰς τὸν 'Ιερὸν 'Αγῶνα», ἐνῶ αποδοκιμάζεται ἐπισήμως ή προσπάθεια κάποιας ('Επιτροπῆς), πού συνιστοῦσε στὶς ἐκλογές τοῦ 1956 τὴν υπερψήφισή «όρισμένης πολιτικῆς ή όποία μέχρι τοῦδε ἐνδιαφέρθη πραγματικῶς διὰ τὴν ἄρσιν τῶν καθ' ήμῶν διωκτικῶν μέτρων»⁷⁵.

Οὐσιαστικά, τὰ κατασταλτικά μέτρα τής Πολιτείας ἐναντίον τῶν παλαιο-ημερολογιτῶν ἔπαψαν ἀμέσως μετὰ τὸν θάνατο τοῦ 'Αρχιεπισκόπου Σπυρίδωνος, τὸν Μάρτιο τοῦ 1956, ό όποιος ὑπῆρξε ό μοναδικός 'Αρχιεπίσκοπος πού ἔθεσε ὡς πρῶτο στόχο τὴν ἐξάλειψη τοῦ παλαιοημερολογιτισμοῦ. 'Ωστόσο, τὰ βίαια μέτρα πού ἐλήφθησαν τότε, δὲν ἀπέδωσαν καρπούς, ἐνῶ τὸν διάδοχό του Δωρόθεο, δὲν φάνηκε να τὸν ἀπασχολεῖ σοβαρὰ τὸ ζήτημα.

Ερμηνευτικά σχήματα

'Η κίνηση τῶν παλαιοημερολογιτῶν λειτούργησε ἐπὶ τέσσερις περίπου δεκαετίες ὡς μία ἰδιότυπη ομάδα πίεσης. 'Αμέσως μετὰ τὴν ἡμερολογιακὴ μεταβολή τοῦ 1924 ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ 'Εκκλησία, συγκρότησαν μία κοινότητα ὁπαδῶν, πού ἀντιτάχθηκε στὴν ἀπόφαση καὶ ξεκίνησε, ὅπως εἶδαμε, ἕναν σκληρὸ ἀγῶνα, τὸ ἰδεολογικὸ στίγμα τοῦ όποιου δὲν θὰ ἔπρεπε σὲ καμία περίπτωση να ἐντοπισθεῖ μόνον στὴ διαφορὰ τῶν δεκατριῶν ἡμερῶν πού χώριζε τὰ δύο ἡμερολόγια, 'Ιουλιανὸ καὶ Γρηγοριανό, ἀλλά, κυρίως, στὴ γενικότερη συντηρητικὴ τοποθέτησή τους ἀπέναντι στὰ ἐκκλησιαστικά καί, βέβαια, κοινωνικοπολιτικά ζητήματα. Τόσο ή ἀπήχηση τῶν ἀντιλήψεών τους, ὅσο καὶ ό ἀριθμὸς τῶν ὁπαδῶν τους, μᾶς ἐπιτρέπουν να μιλήσουμε γιὰ μιὰ σημαντικὴ μειονότητα μέσα στὸ ἑλληνικὸ κράτος, ή όποία δρᾷ πολιτικά, στὸν βαθμὸ πού ἀσκεῖ πίεση στὰ κόμματα, ὁρισμένα ἀπὸ τὰ όποῖα φαίνονται, κατὰ καιροὺς, να ὑπολογίζουσι στὴ δυνάμη της.

Στὸ σημεῖο αὐτὸ θὰ πρέπει να διευκρινισθεῖ ὅτι ἕνας ὑπολογισμὸς τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἑλλήνων παλαιοημερολογιτῶν εἶναι ἐξαιρετικὰ δυσχερὴς ἕως ἀδύνατος. Διότι καὶ ἐκεῖνοι φέρονται ἐπισήμως καὶ ἀναγνωρίζονται ἀπὸ τὴν Πολιτεία ὡς ὀρθόδοξοι χριστιανοὶ καί, βέβαια, χωρὶς τὸν προσδιορισμὸ «γνήσιοι». Οἱ ὅποιες ἀπόπειρες ἔγιναν κατὰ καιροὺς γιὰ τὴν καταγραφή τῆς ἀριθμητικῆς τους δυνάμης, ἐκτὸς τοῦ ὅτι δὲν ἀπέδωσαν τεκμηριωμένα ἀποτελέσματα, ὑποκρύπτουσι τὴ δυσκολία τοῦ ἐγχειρήματος. 'Ετσι, γιὰ παράδειγμα, ή 'Εκκλησία

75. *Η.Φ.Ο.*, 4 'Ιουλίου 1954, ἀρ. 185 καὶ 6 Φεβρουαρίου 1956, ἀρ. 227.

τῆς Ἑλλάδος ὑπολόγιζε τὸ 1934 ὅτι ὑπάρχουν 50-60 χιλιάδες ὁπαδοὶ τοῦ παλαιοῦ ἡμερολογίου, ἐνῶ τὸν ἴδιο χρόνο ὁ Σερρῶν Κωνσταντῖνος ἐνώπιον τῆς Ἱεραρχίας ἔκανε λόγο γιὰ 200.000⁷⁶. Τὸν ἐπόμενο χρόνο, ὁ φιλικὸς διακείμενος πρὸς τοὺς Γ.Ο.Χ. Δράμας Βασίλειος τοὺς ὑπολόγιζε σὲ 2.500.000, ἀριθμὸς μάλιστα ποὺ ἔβρισκε σύμφωνο καὶ τὸν Δημητριάδος Γερμανό⁷⁷. Συστηματικότερη ἔρευνα φαίνεται ὅτι ἔγινε ἀπὸ τὴν Ἐκκλησίαν τὸ 1969 ἀνὰ νομό, πλὴν Κρήτης καὶ Δωδεκανήσου, ποὺ ὑπάγονται ἐκκλησιαστικὰ στὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο. Δόθηκε τότε ὁ ἐπίσης ἀμφισβητούμενος ἀριθμὸς τῶν 30.110⁷⁸.

Κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ Μεσοπολέμου ἡ παλαιοσημερολογικὴ κίνηση συνδέεται σχεδὸν ἀποκλειστικὰ μὲ τὸν ἀντιβενιζελισμό. Ὑπενθυμίζεται ὅτι ὁ πολιτικὸς διχασμὸς καὶ τὸ βαθὺ ρῆγμα μεταξὺ τῆς βενιζελικῆς παράταξης καὶ τῶν βασιλοφρόνων εἶχε ἀντίκτυπο καὶ στοὺς κόλπους τῆς ἐλληνικῆς Ἐκκλησίας, τῆς ὁποίας οἱ ἱεράρχες τάχθησαν στὴν πλειοψηφίαν τοὺς τουλάχιστον μὲ τὴ μία ἢ τὴν ἄλλη πλευρά. Ἡ ἐπικράτηση τοῦ βενιζελογενοῦς κινήματος τοῦ 1922 εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἀπροκάλυπτη ἐπέμβαση στὸ ἐσωτερικὸ τῆς ὀργάνωσης τῆς Ἱεραρχίας, σύμφωνα μὲ τὰ εἰωθότα ἐκείνης τῆς περιόδου. Ἡ ἡμερολογιακὴ μεταβολὴ τοῦ 1923, ἀλλὰ κυρίως τοῦ 1924, συνδέθηκε ἀναπόφευκτα, ἐκ μέρους τῶν παλαιοσημερολογιτῶν, μὲ τὴν ἐλεγχόμενη καὶ προσκείμενη πρὸς τὴ βενιζελικὴ παράταξη Ἱεραρχία. Τὸ γεγονὸς αὐτό, ἀλλὰ, κυρίως, ἡ φύση αὐτὴ καθ' ἑαυτὴ τῆς κίνησης τῶν ὁπαδῶν τοῦ παλαιοῦ ἡμερολογίου, ὡς ἐκφραστῶν τῶν «Ἐκκλησιαστικῶν θεσμίων καὶ Ἐθνικῶν παραδόσεων»⁷⁹, τοὺς κατέτασσε στὶς πλέον συντηρητικὲς κοινωνικὲς δυνάμεις, ἐνῶ τοὺς ταύτιζε μὲ τὴν ἀντιβενιζελικὴν παράταξη καί, ἀναπόφευκτα, μὲ τοὺς φιλομοναρχικούς⁸⁰. Οἱ αἰτιάσεις τῆς βενιζελικῆς παράταξης ὅτι ὁ παλαιοσημερολογισμὸς ὑποθάλλεται ἀπὸ τοὺς πολιτικοὺς ἀντιπάλους τῆς εἶναι συγχές⁸¹, ἐνῶ στὸ στόχαστρο τῆς κριτικῆς βρίσκεται ὁ ἀρχηγὸς τοῦ Λαϊκοῦ Κόμματος Π. Τσαλδάρης τόσο ἀπὸ τὴν Ἐκκλησίαν ὅσο καὶ ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως. Πιὸ φανερά, ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν κατηγοροῦσε τὴν κυβέρνηση, τὸν Μάιο τοῦ 1935, ὅτι «θεωπεύει» τοὺς παλαιοσημερολογίτες, ἐνῶ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο, λόγῳ τῆς δύσκολης θέσης στὴν ὁποία βρισκόταν, ἐκδήλωνε ἀπλῶς τὴν ἀνησυχία καὶ τὴν «ἀμηχανία» του γιὰ τοὺς κυβερνητικοὺς χειρισμοὺς στὸ ζήτημα⁸². Οἱ αἰτιάσεις αὐτὲς δὲν φαίνεται ὅτι ἦταν ἀβάσιμες καὶ παρὰ τὸ γε-

76. Κ.Ι.Σ.Ι., 1934-1946, σ. 45 καὶ σ. 425.

77. Ἐφημερίς τῶν Ἑλλήνων, 28 Μαΐου 1935.

78. Χριστόδουλος Παρασκευαΐδης, Ἱστορικὴ καὶ κανονικὴ..., ὁ.π., σ. 377-388.

79. «Διάγγελμα πρὸς τὸν εὐσεβῆ ὁρθόδοξον ἐλληνικὸν λαόν», Ἐλευθέριος Γκουτζίδης, ὁ.π., σ. 94.

80. George Th. Maurogordatos, ὁ.π., σ. 269-270.

81. Βλ. χαρακτηριστικὰ, ἐφ. Ἐλευθέρων Βῆμα, 27 Μαΐου 1935.

82. Ἐφ. Ἐλευθέρων Βῆμα, 30 Μαΐου 1935 καὶ 7 Ἰουνίου 1935.

γονός ότι οι τρεις μητροπολίτες που ήγγήθησαν των Γ.Ο.Χ. διαβεβαίωναν τον Υπουργό Παιδείας ότι δεν κινήθηκαν από πολιτικά κριτήρια⁸³, οι διώξεις που ακολούθησαν τους υποχρέωσαν, έστω και έμμέσως, να εκδηλώσουν κομματική προτίμηση και, μάλιστα, προς την πλευρά των άκραιφνώς βασιλοφρόνων που εκπροσωπούσε ο Κονδύλης το έτος της παλινόρθωσης της Μοναρχίας (1935).

Η άμφισημη στάση του Λαϊκού Κόμματος έναντι του ζητήματος καθίσταται ευεξήγητη εάν ληφθεί υπόψη το γεγονός ότι οι παλααιομερολογίτες, όπαδοι των Θεσμίων παραδόσεων, συγκροτούν μία ομάδα συμπαγή, τα μέλη της όποιας εύκολα μπορούσαν να χειραγωγηθούν κομματικά, δείχνοντας άφοσίωση στους έκκλησιαστικούς ταγούς του άγώνα τους και στις ύποδείξεις τους. Η άξιοσημείωτη συσπείρωση μεταξύ των μελών της κίνησης πρέπει να θεωρηθεί δεδομένη, άφου το πρόταγμα της είναι θρησκευτικό-έκκλησιαστικό και άναπαράγει μια συντηρητική ιδεολογία μέσα σε συνθήκες ήμιπαρανομίας ή εν πάση περιπτώσει έναλλασσόμενης νομιμότητας και παρανομίας. Με τη συνοχή αυτή τα μέλη της Έκκλησίας των Γ.Ο.Χ. μπορούν εύκολα να ποδηγετηθούν πολιτικά και να εκφράσουν την εσάρέσκεια ή δυσαρέσκειά τους με την ψήφο τους. Τα συντηρητικά άστικά κόμματα —έν προκειμένω το Λαϊκό που εγγίζει ιδεολογικά τους παλααιομερολογίτες— γνωρίζουν ότι μπορούν να προσδοκούν έκλογικά κέρδη, γεγονός που έρμηνεύει την παλινωδία τους έναντι του ζητήματος. Βεβαίως, ή θεσμοθετημένη πολιτειακή και πολιτική ήγεςία όφειλε να στηρίζει τις έπιλογές της αντίστοιχης έκκλησιαστικής και να συνδράμει στον άγώνα της κατά των Γ.Ο.Χ. Όστόσο, κάτι τέτοιο δεν έγινε, τουλάχιστον στον βαθμό που θα ήθελε ή έπίσημη Έκκλησία. Ο λόγος είναι διττός και άφορα τόσο την τυπικά συνταγματική έρμηνεία για την έλευθερία της θρησκευτικής συνείδησης, όσο και, κυρίως, τη σίγουρη άρδευση ψήφων από τη δεξαμενή της κοινότητας των παλααιομερολογιτών, σε περίοδο μάλιστα πολιτικής ρευστότητας και όξυτατου άνταγωνισμού. Τόν πρώτο λόγο, της συνταγματικής δηλαδή κατοχύρωσης των θρησκευτικών έλευθεριών, τον έπικαλέσθηκε, όπως είδαμε, στη συζήτηση του 1931 στη Βουλή και ή άλλη άστική παράταξη, ή βενιζελική. Βεβαίως, ή βενιζελική πλευρά δεν προσδοκούσε τα ίδια κομματικά όφέλη που άνέμενε ή αντίπαλη παράταξη, δεδομένου ότι δεν υπήρχε ένα όρατό τουλάχιστον πελατειακό δίκτυο που να τη συνδέει με τους παλααιομερολογίτες. Όστόσο, ήταν φανερό ότι ή κίνηση των παλααιομερολογιτών, σε μία περίοδο που μόλις είχε άρχισει να εφαρμόζεται το «Ίδιώνυμο» του Ν. 4229 του 1929, όχι μόνον δεν συνιστούσε κίνδυνο για το κοινωνικό καθεστώς, αλλά, αντίθετα, λειτουργούσε θετικά προς αυτό, έστω και προς την άκράία έκδοχή του.

Έτσι, στο πλαίσιο του κομματικού άνταγωνισμού μεταξύ των δύο μεγάλων άστικών παρατάξεων, οι Γ.Ο.Χ. κινούνται προς την πλευρά των έκφρα-

83. Έφ. Έλεύθερον Βήμα, 30 Μαΐου 1935.

στῶν τῆς πιὸ συντηρητικῆς πολιτικῆς, προσδοκοῦν τὴν κατοχύρωση τῶν θρησκευτικῶν τους δικαιωμάτων ἀπ' αὐτὴν καὶ οἰοῦνται ταυτίζονται — ὅχι ἐπίσημα ἀλλὰ συγκαλυμμένα — μετὰ τὴν ἀντιβενιζελικὴ πλευρά. Τὸ ὀξύμωρον εἶναι ὅτι τὶς διώξεις θὰ τὶς ὑποστοῦν, κατὰ τὸ πλεῖστον, ἀπ' αὐτὴν τὴν παράταξιν, ἀφοῦ τὸ Λαϊκὸ Κόμμα παλινωδοῦσε ἀνάμεσα στὶς θέσεις τῆς ἐπίσημης Ἐκκλησίας καὶ στὴν πίεσιν ποὺ ἀσκοῦσαν τὰ κατὰ τόπους παραρτήματα τῶν Γ.Ο.Χ. Οἱ ἴδιοι, ὡστόσο, οἱ παλαιοιμερολογίτες δέσμοι τῶν κομματικῶν τους ἀγκυλώσεων καὶ τῶν πολιτικῶν τους φρονημάτων δὲν ἀφίστανται τῆς ἀντιβενιζελικῆς πλευρᾶς καὶ ἀναλόγως τῶν συγκυρίων ρέπουν εἴτε πρὸς τὸ κόμμα τοῦ Π. Τσαλδάρη εἴτε — στὴν περίπτωσιν τοῦ ἐκτοπισμοῦ τῶν Ἀρχιερέων τους — ὑποστηρίζουν στὶς ἐκλογὰς τὸν Κονδύλη, ὁ ὁποῖος, πράγματι, θὰ τοὺς ἀποδώσει τὰ προσδοκώμενα. Σὲ κάθε περίπτωσιν, πάντως, δὲν ὑπάρχει ἐπίσημη στάσις ὑπὲρ τῶν παλαιοιμερολογιτῶν ἀπὸ κανένα συντηρητικὸ κόμμα καὶ τὴ συνηγορία τους ἀναλαμβάνουν στὸ Κοινοβούλιον μεμονωμένοι βουλευτὲς τοῦ Λαϊκοῦ. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ περίπτωσις τῶν βουλευτῶν Ἀττικοβοιωτίας — ὅπου καὶ ἡ μεγάλη μάζα τῶν Γ.Ο.Χ. — Ράλλη καὶ Κρανιωτάκης, οἱ ὁποῖοι μετὰ ἐπερώτησίν τους ζητοῦν τὴν ἀπομάκρυνσιν τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Χρυσόστομου καὶ τὴν ἐπάνοδο ἀπὸ τὴν ἐξορία τῶν παλαιοιμερολογιτῶν Ἀρχιερέων⁸⁴. Παρομοίως, μία ἄλλη κίνησις βουλευτῶν, ὑπέβαλε πρότασιν νόμου, μετὰ τὴν ὁποία ἀξίωκε τὴν ἐπαναφορὰ τοῦ παλαιοῦ ἡμερολογίου καὶ τὴν ἀκόλυτὴν ἱεροπραξίαν τῶν κληρικῶν τῶν Γ.Ο.Χ., γεγονός ποὺ δυσαρέστησε τὴν Ι.Σ. καὶ τὴν ὑποχρέωσε νὰ διαμαρτυρηθεῖ ἔντονα πρὸς τὴν κυβέρνησιν Τσαλδάρη⁸⁵.

Συμπερασματικά, μπορούμε νὰ ποῦμε ὅτι σὲ ὅλη τὴ διάρκεια τοῦ Μεσοπολέμου, στὴν πρώτη φάσιν, δηλαδή, τῆς δημιουργίας τοῦ ζητήματος, ἡ κίνηση τῶν παλαιοιμερολογιτῶν συνιστᾷ μία σημαντικὴ ὁμάδα συντηρητικῶν ὀρθόδοξων, ἡ ὁποία δρώντας μέσα σὲ ἕνα καθεστὼς διώξεων σὲ βάρος της, δείχνει ἀξιοζήλευτὴ ἀντοχὴ καὶ ἀρχίζει νὰ παγιώνει τὴ λειτουργίαν της ὡς αὐτοῦ-παρκτοῦς κοινότητος. Ἡ συντηρητικὴ φύσις της⁸⁶ τοὺς ὥθει, προφανῶς, στὶς ἀντίστοιχες κομματικὰς ἐπιλογάς, ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἀντλοῦν τὰ ἀναγκαῖα πολιτικὰ ἐρείσματα γιὰ τὴ στήριξιν τοῦ ἀγῶνα τους. Ὡστόσο, νὰ τὸ ἐπαναλάβουμε, ἡ ἀμφίδρομη αὐτὴ σχέση καὶ ὁ συγχρωτισμὸς τῶν ὁπαδῶν τοῦ Ἰουλιανοῦ ἡμερολογίου μετὰ τὴν ἀντιβενιζελικὴ ἀστικὴ παράταξιν σπανίως καὶ παρεμπιπτόντως ἐδράζεται σὲ ἐπίσημη θέσις ἢ διακήρυξιν τῶν δύο πλευρῶν. Συμπεραίνεται, περὶ σφόδρην, ἀπὸ τὶς πρωτοβουλίας ὁρισμένων βουλευτῶν, μονίμως ἐκλεγόμενων μετὰ τὸ Λαϊκὸ Κόμμα, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸ ἰδεολογικὸ περίγραμμα τῆς παλαιοιμε-

84. Ἐφ. Ἐλευθερον Βῆμα, 28 Ἰουνίου 1935.

85. Κ.Δ.Ι.Σ., 1933-1935, σ. 146-156.

86. Χαρακτηρισμὸς ποὺ δίνεται καὶ ἀπὸ τοὺς ἴδιους, βλ. πρ. Φλωρίνης Χρυσόστομος, Ἀκριβὴς θέσις..., ὅ.π., σ. 20.

ρολογιτικῆς κίνησης, συστατικό γνώρισμα τοῦ ὁποίου ἦταν ἡ ἐμμονή στὰ πατροπαράδοτα θέσμια καὶ ἡ ἄρνηση κάθε ἀστικοῦ ἐκσυγχρονιστικοῦ ἐγχειρήματος.

Μεταπολεμικά, καὶ ἰδίως τὴν κρίσιμη, ἀπὸ τὴν ἀποψη τῶν διώξεων, περίοδο τῶν ἀρχῶν τῆς δεκαετίας τοῦ '50, ἡ παλαισημερολογιτικὴ κίνηση, ἀλλάζει προσανατολισμὸ ὡς πρὸς τὶς κομματικὲς ἐπιλογές. Συνάπτεται ἓνα εἶδος πελατειακῶν σχέσεων τόσο μὲ πολιτευτὲς τῆς Δεξιᾶς, ὅσο καὶ τοῦ κεντρώου χώρου. Ἡδη ὁ μεσοπολεμικὸς διχασμὸς τῆς ἐλληνικῆς κοινωνίας ἔχει μετατοπισθεῖ ἀπὸ τὴν ἐνδοαστικὴ ρήξη βενιζελικῶν καὶ ἀντιβενιζελικῶν, στὸν ἐμφύλιο μεταξὺ τῶν ἀστικῶν δυνάμεων καὶ τῆς κομμουνιστικῆς Ἀριστερᾶς. Ἡ ἐπικράτηση τῶν ἀστικῶν δυνάμεων μέσα ἀπὸ τὸν Ἐμφύλιο τῆς δεκαετίας τοῦ '40 θὰ σφραγισθεῖ μὲ τὴν παγίωση τῆς ἀντικομμουνιστικῆς ιδεολογίας καὶ ἐνὸς καθεστῶτος ἐκτάκτων νόμων, πού, φαλκίδευαν τὶς ἐλευθερίες καὶ αὐτοῦ τοῦ νέου Συντάγματος τοῦ 1952.

Οἱ ἐξελίξεις στοὺς κόλπους τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ὑπῆρξαν παράλληλες μὲ τὴν ἄρση τοῦ μεσοπολεμικοῦ διχασμοῦ καί, προφανῶς, ἡ ταύτιση τῶν μελῶν τῆς μὲ τὴ βενιζελικὴ ἢ τὴν ἀντίπαλὴ πλευρὰ εἶχε ἐκλείψει. Στὸ πλαίσιο τῆς οἰκοδόμησής τοῦ μεταπολεμικοῦ καὶ μετεμφυλιακοῦ ἀστικοῦ καθεστῶτος ἡ σταδιακὴ «ἀποεαμοποίηση» τοῦ πληθυσμοῦ ἀποτελοῦσε ἀρχὴ καὶ ὄρο ἐκ τῶν ὧν οὐκ ἄνευ καὶ προϋπόθεση τῆς «ιδεολογικῆς ἐπίθεσης»⁸⁷ τοῦ κράτους. Ἔτσι ἡ ἀπομάχρυνση (1945) τοῦ Κοζάνης Ἰωακείμ καὶ τοῦ Ἡλείας Ἀντωνίου, οἱ ὅποιοι εἶχαν συνεργασθεῖ κατὰ τὴ γερμανικὴ κατοχὴ μὲ τὸ Ε.Α.Μ., παγίωσε μίαν κατὰστάση ἀπόλυτης εὐρυθμίας στὶς σχέσεις Κράτους καὶ Ἐκκλησίας⁸⁸, χωρὶς τὶς ἐριδες καὶ τὴν κομματικὴ διχοστασία πού διέκρινε τὴν Ἱεραρχία στὸν Μεσοπόλεμο.

Ἡ διχοστασία αὐτή, ὥστόσο, ἐμελλε νὰ ὑπάρξει στοὺς κόλπους τῶν Γ.Ο.Χ., οἱ ὅποιοι, ὅπως προαναφέρθηκε, στρέφονται πρὸς τὴ μία ἢ τὴν ἄλλὴ ἀστικὴ παράταξη, προσδοκώντας ἀπὸ τοὺς κομματικοὺς («προστάτες») τὴ συνταγματικὴ κατοχύρωση τῶν θρησκευτικῶν ἐλευθεριῶν τους καὶ τὴν ἀκώλυτὴ λειτουργία τῆς Ἐκκλησίας τους. Λειτουργώντας ὡς ὁμάδα πίεσης, παρεμβαίνουν στὸν κομματικὸ ἀνταγωνισμό, γνωρίζοντας ὅτι εἶναι «ἡ ψῆφος τὸ μόνον ὄπλον» πού διαθέτουν. Ἐν ὅψει τοῦ δικαιώματος ψήφου πού δινόταν τότε γιὰ πρώτη φορὰ στὶς γυναῖκες, προτρέπουν ὥστε νὰ μὴν ὑπάρχει «γυναῖκα τῆς κινήσεώς μας χωρὶς βιβλιάριον»⁸⁹. Ἡ ἐκμαίευση ἐμπρακτῆς συμπαράστασης ἀπὸ τὰ κόμματα τοὺς υποχρεώνει νὰ ἐπισκέπτονται «ἐν ὅψει ἐκλογῶν τοὺς πολιτικούς ἀρ-

87. Κωνσταντῖνος Τσουκαλᾶς, «Ἡ ιδεολογικὴ ἐπίδραση τοῦ Ἐμφυλίου Πολέμου», στὸ *Ἡ Ἑλλάδα στὴ δεκαετία 1940-1950. Ἕνα ἔθνος σὲ κρίση*, ἐκδ. Θεμέλιο, Ἀθήνα 1938, σ. 571.

88. Ζὰν Μεϊνὼ, *Οἱ πολιτικὲς δυνάμεις στὴν Ἑλλάδα*, Σπουδὲς Πολιτικῆς Ἐπιστήμης 1, Ἀθήνα 1966, σ. 360.

89. *Π.Φ.Ο.*, 28 Ἰανουαρίου 1952, ἀρ. 121.

χηγούς)⁹⁰ ἀλλὰ καὶ νὰ ἀναρωτιοῦνται, ἂν οἱ ὑποσχέσεις ποὺ λαμβάνουν εἶναι ἀπλῶς «προεκλογικαὶ πονηρίαι ἢ εἰλικρινεῖς προθέσεις»⁹¹. Ὅταν συμβαίνει τὸ πρῶτο, δὲν διστάζουν νὰ θεωρήσουν τὸν «πολιτικὸν κόσμον ἀνάξιον ἐμπιστοσύνης», ἀφοῦ τὰ ἐκάστοτε «κυβερνητικὰ κόμματα» τηροῦσαν «ρόλον Πιλάτου», ἐνῶ τὰ «κόμματα τῆς ἀντιπολιτεύσεως ἠνέχθησαν ἀπαθῶς» τὶς διώξεις. Βεβαίως, ὑπάρχουν ἀπὸ τὸν πολιτικὸν κόσμον «καὶ μερικοὶ οἱ ὅποιοι καίτοι δὲν ἀπέδωσαν, ἐν τούτοις ἐκοίτασαν εἰλικρινῶς καὶ τιμίως»⁹². Εἶναι οἱ βουλευτὲς τῆς Ε.Π.Ε.Κ., οἱ ὅποιοι, ὅπως προαναφέρθηκε, θὰ ἀσκήσουν τὸ 1952 τὴν κατ'ἀλληλῇ πίεσιν ὥστε νὰ ἐπανέλθῃ ὁ πρ. Φλωρίνης ἀπὸ τῆς Λέσβου ὅπου εἶχε ἐκτοπιστεῖ. Αὐτὴ ἡ ἐκούσια διπολικὴ σχέση ἀνταλλαγῶν μεταξὺ τῶν συγκριμένων κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν φορέων ἐδραζόταν, ὡπωσδήποτε, σὲ ἀνίστη κατανομή κοινωνικῆς ἰσχύος. Ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν ὁπαδῶν τοῦ Ἰουλιανοῦ ἡμερολογίου τὸ πολιτισμικὸ στίγμα, ποὺ συνέχει καὶ διατρέχει τὸ σῶμα τῆς Ἐκκλησίας τους, διακρίνεται ἀπὸ σαφῶς συντηρητικὰ ἀντιλήψεις καὶ αὐτοπεριχαρακώνει τοὺς Γ.Ο.Χ. ὡς «θεματοφύλακες» τῶν πατρῶων παραδόσεων τῆς Ὁρθοδοξίας. Εἶναι λογικόν, συνεπῶς, νὰ ἔχει ἀπήχηση σὲ μερίδα πιστῶν, ὅχι εὐκαταφρόνητη, γεγονὸς ποὺ τοὺς καθιστᾷ ὑπολογίσιμη δύναμις μὲν, ἀλλὰ σαφῶς μικρότερη ἀπὸ τὸ ὅλον τῆς ἐλληνικῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας ποὺ ἀκολουθεῖ τὸ Γρηγοριανὸν ἡμερολόγιον. Ἐτσι, ἐν μέσῳ διώξεων, ἀναγκάζονται νὰ προσφύγουν στοὺς ἐκάστοτε πολιτικούς «προστάτες» καὶ νὰ συνάψουν οἰονεὶ πελατειακὰς σχέσεις, ποὺ συνοψίζονται στὴν ἀμοιβαία ἀνάληψη ὑποχρεώσεων παροχῆς ὀρισμένων διαφορετικῶν ὑπηρεσιῶν⁹³. Αὐτὸ τὸ πλέγμα τῶν σχέσεων βρίσκεται σὲ παρυφῆς μεταξὺ θεσμοθετημένης δράσης καὶ ἡμιπαρανομίας, καθὼς ἐξαρτᾶται, κυρίως, ἀπὸ τὴν ἐφεκτικὴ ἢ μὴ στάση τῆς Ἐκκλησίας ἀπέναντί τους. Ὡς θεσμοθετημένη ὁμάδα πίεσης δὲν διστάζουν νὰ ἀπειθοῦντοῦν στὴν πολιτικὴ ἡγεσία εἴτε μὲ ἐπισκέψεις ἀντιπροσωπείας τους στὸ βασιλεῖο Παῦλο εἴτε μὲ συνεχῆ τηλεγραφήματα διαμαρτυρίας⁹⁴. Ἀργότερα, τῇ δεκαετίᾳ τοῦ '60, θὰ καταφέρουν νὰ ἐκλέξουν ὡς ἀντιπρόσωπο τῶν ἰδεολογικῶν καὶ θρησκευτικῶν ἀντιλήψεων τους τὸν βουλευτὴ τῆς Ε.Π.Ε. Εὐάγγελον Τομαρά, ὁ ὅποιος συστηματικὰ πρόβαλλε τὶς θέσεις τῶν Γ.Ο.Χ. μέσα ἀπὸ τὴν ἀρθρογραφία του καὶ τὶς ἐπιστολὰς πρὸς τὸν ἀθηναϊκὸν τύπον⁹⁵.

Στὸ πολιτικὸν ἐπίπεδο ἡ θεσμοθετημένη αὐτὴ δράσις τῶν παλαιοσημειολο-

90. Στὸ ἴδιον, 18 Ἰουνίου 1951, ἀρ. 105.

91. Στὸ ἴδιον, 10 Σεπτεμβρίου 1951, ἀρ. 111.

92. Στὸ ἴδιον, 30 Ἰουλίου 1951, ἀρ. 108.

93. Γιά ἓναν ὀρισμὸ τῶν πελατειακῶν σχέσεων, βλ. J. D. Powell, «Peasant Society and the Clientelistic Politics», στὸ *American Political Science Review*, τ. 64, ἀρ. 2, (1970), 411 κ.εξ.

94. *Η.Φ.Ο.*, 13 Αὐγούστου 1951, ἀρ. 109 καὶ 21 Ἀπριλίου 1952, ἀρ. 127.

95. Βλ. χαρακτηριστικὰ, *Κῆρυξ Ἐκκλησίας Ὁρθόδοξων*, περίοδος Δ', τόμος 12ος, ἀρ. 2, Νοέμβριος 1966.

γυτῶν συνάδει ἀπολύτως μὲ τὸ κυρίαρχο ἰδεολογικὸ πλαίσιο, ποὺ ἐπικράτησε στὴ μετεμφυλιακὴ ἑλληνικὴ κοινωνία. Ἡ «ἐθνικοφροσύνη» ὡς παγιωμένη κυρίαρχη ἰδεολογία ἀποτελοῦσε τὸ ἀσφαλέστερο πρόκριμα γιὰ τὴ λειτουργικὴ ἐνσωμάτωση στὸ σύστημα, τὴ νομιμοποίηση, τὴν ἀποδοχὴ στὸ «ὕγιες ἐθνικὸ» σῶμα. Ἔτσι ὁ ἀντικομμουνισμὸς δὲν διακρίνει μόνον τὴν ἐπίσημη Ἐκκλησία, ἀλλὰ, φυσικά, καὶ τὸν λόγον τῶν Γ.Ο.Χ., γεγονὸς ποὺ ἐπιτρέπει τὴ συγκεκαλυμμένη ἀνοχὴ τῆς Πολιτείας. Καὶ ἐνῶ ἡ πρώτη χαρακτηρίζει τοὺς παλαιοημερολογίτες «ὡς Κομμουνιστὰς» καὶ «Ἀνατροπεῖς τῆς Καθεστηκυίας Ἐκκλησιαστικῆς τάξεως καὶ Ἀρχῆς», οἱ δεῦτεροι προσπαθοῦν νὰ κομίσουν ἀποδείξεις νομιμοφροσύνης πρὸς τὸ καθεστῶς. Ἀπαντοῦν ὡς «ἀκραιφνεῖς ὁρθόδοξοι καὶ οἱ ὅλων ἐθνικοφρονες πολῖται»⁹⁶, ἐνῶ στηλιτεύουν συλλήβδην «τὰ καρκινώματα τοῦ τεκτονισμοῦ καὶ τοῦ κομμουνισμοῦ, τῶν δύο τούτων φονικῶν καὶ εἰδεχθῶν ὅψεων», ποὺ ἀπειλοῦν «τὴν ἀθάνατον καὶ ἡμεροφαιή Ἑλλάδα διὰ τοῦ ἡθικοῦ καὶ πολιτικοῦ θανάτου»⁹⁷. Σὲ ἐπίρρωση τῶν ἐπιχειρημάτων τους γιὰ τὴν ἀπόδειξη τῆς «ἐθνικοφροσύνης» τοὺς ἔρχεται νὰ προστεθεῖ ἡ συνηγορία μιᾶς συντηρητικῆς ὁμάδας νεοημερολογιτῶν, ποὺ λειτουργεῖ στὸ πλαίσιο τῆς ἐπίσημης Ἐκκλησίας ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἱερὰ παράταξις. Μάρκος ὁ Εὐγενικός». Ἡ ἀντιδυτικὴ καὶ ἀντιπαπικὴ —ὅπως προδίδει ὁ τίτλος— αὐτὴ ὁμάδα εἶναι ἀπὸ τίς ἐλάχιστες ἢ μᾶλλον ἡ μόνη ἀπὸ τίς παραεκκλησιαστικές, ποὺ ἀρθρώνει ὑπερασπιστικὸ πρὸς τοὺς Γ.Ο.Χ. λόγο, σύμφωνα μὲ τὴν περιρρέουσα ἐκείνη τὴν περίοδο ἰδεολογία: τοὺς χαρακτηρίζει ὡς τὴν κατηγορίαν «τῶν πλέον Ἐθνικοφρόνων, Βασιλοφρόνων καὶ Νομιμοφρόνων Ἑλλήνων πολιτῶν», τοὺς θεωρεῖ ὡς τὰ «γρανιτῶδη ἐρείσματα τοῦ Χριστιανικοῦ ἀστικοῦ Καθεστώτος» καὶ ἀκόμη, «τὴν μεγίστην πλειονότητα τῶν ἐν Ἑλλάδι θρησκευόντων, μὴ ὑπολογιζομένων τῶν τύποις Χριστιανῶν, δηλαδὴ τῶν ἐρυθρῶν καὶ λευκῶν ἀπίστων»⁹⁸.

Ἡ εὐλογία αὐτὴ ταύτιση, σὲ ἐπίπεδο πολιτικό, τῆς ἐπίσημης Ἐκκλησίας μὲ τοὺς παλαιοημερολογίτες, δὲν συνιστᾷ σὲ καμία περίπτωση καὶ ἰδεολογικῆ-πολιτισμικῆ ταύτιση. Ἡ Ἐκκλησία τῶν Γ.Ο.Χ. τηρεῖ μίαν στάση ἀδιάλλακτα ἀντιδυτικὴ καὶ σὲ κάθε εὐκαιρία διακηρύττει τίς ἀντιπαπικές της θέσεις ἀναφανδόν, θεωρώντας ὅτι ἡ καινοτομία τοῦ Γρηγοριανοῦ ἡμερολογίου ἀποτελεῖ τὴν ἀπαρχὴν διείσδυσης τῶν χριστιανικῶν δογμάτων τῆς Δύσης στὴν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία μὲ ὅ,τι αὐτὸ συνεπάγεται γιὰ τὴ φυσιογνωμία της. Ἐπιχειρώντας

96. Πρ. Φλωρίνης Χρυσόστομος Καβουρίδης, *Πραγματεία περὶ τῆς ἀνωθεν ἐκπολιτιστικῆς ἀποστολῆς τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν αἰτίων τῆς καταπτώσεως αὐτῆς*, ἐν τῇ Ἱερᾷ Μονῇ Ὑψηλοῦ Μυτιλήνης, 1 Ἀπριλίου 1951, σ. 73. Πρόκειται γιὰ πόνημα, ποὺ ἔγραψε ὁ Ἀρχιεπίσκοπος τῶν Γ.Ο.Χ. κατὰ τὴ διάρκεια τῆς παραμονῆς του στὴ Λέσβο (1951-1952).

97. «Ἐκ τῆς Ἀπολογίας» τοῦ πρ. Φλωρίνης, στίχοι: Σταῦρος Καρκαμήτσος, *Ὁ σύγχρονος ὁμολογητὴς τῆς Ὁρθοδοξίας*, Ἀθήνα 1990, σ. 106.

98. Περ. *Οἱ τρεῖς Ἱεράρχαι*, φ. 1020, Ἰούλιος 1948, σ. 56 καὶ φ. 1021, Αὐγούστος 1948, σ. 64.

τῇ διερεύνηση τοῦ κοινωνικοῦ, πολιτισμικοῦ καὶ νοητικοῦ πεδίου τῆς παλαιο-
ημερολογητικῆς κίνησης, ὡς μιᾶς μειοψηφίας μέσα στοῦ ἑλληνικοῦ κράτος, ἐντο-
πίζουμε ἀναλογίες μετὰ τῇ σύγκρουση ποὺ ἔλαβε χώρα τὸν ΙΘ' αἰῶνα, ἀλλὰ καὶ
πλησιότερα, μεταξὺ τῶν ὁπαδῶν τοῦ δυτικοστρόφου ἐκσυγχρονισμοῦ καὶ τῶν
ὑποστηρικτῶν τῆς πολιτισμικῆς αὐτοτέλειας ποὺ συνεπαγόταν ἡ ὀρθόδοξη πα-
ράδοση⁹⁹. Πράγματι, τηρουμένων πάντως τῶν ἀναλογιῶν, τὸ παλαιὸ δίπολο,
ἐκείνων ποὺ ἔδειχναν κάποια ἀνεκτικότητα στὰ ἄλλα χριστιανικὰ δόγματα καὶ
ἐκείνων ποὺ, ἀπὸ μία παραδοσιακὴ ἀντίληψη, ἀπέφευγαν κάθε συγχρωτισμὸ με-
τὰ τις ἐπείσχατες δυτικογενεῖς δοξασίες, φαίνεται νὰ ἀναβιώνει. Ἡ εἰσαγωγή τοῦ
δυτικοῦ ἡμερολογίου φαίνεται νὰ ἀποτελεῖ ἀπλῶς τὸ ἐπιφανιζόμενο καὶ τὴν πρό-
φαση γιὰ τὸ σχίσμα ποὺ προκλήθηκε στοὺς κόλπους τῆς ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας.

Ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτὴ δὲν εἶναι καθόλου τυχαία ἡ ἐπωδὸς ποὺ κατὰ κό-
ρον ἐπαναλαμβάνεται ἀπὸ τοὺς παλαιοημερολογίτες γιὰ ἐμμονὴ στὴν πατρὶα
παράδοση. Σταχυολογοῦμε δύο μόνο ρήσεις, οἱ ὁποῖες ἀποτελοῦν, κατὰ κάποιο
τρόπο, τὸν ἄξονα τῆς κίνησής τους: «Στήκετε, καὶ κρατεῖτε τὰς παραδόσεις,
ὡς ἐδιδάχθητε, εἴτε διὰ λόγου εἴτε δι' ἐπιστολῶν ἡμῶν» ἡ ἀκόμη, «Μὴ μέ-
ταιρε ὅρια αἰῶνια, ἀ ἔθεντο οἱ πατέρες σου». Οἱ δύο αὐτὲς φράσεις δὲν ἦταν,
φυσικὰ, οὔτε ἄγνωστες οὔτε, πολὺ περισσότερο, ἐξοβελιστέες ἀπὸ τὴν ὀρθό-
δοξη ἑλληνικὴ Ἐκκλησία, ποὺ προχώρησε στὴν ἀλλαγὴ τοῦ 1924. Γιὰ τοὺς
Γ.Ο.Χ., ὅμως, ἔγιναν ἐμβλημα καὶ χρησιμοποιοῦντο μετὰ τέτοια ἐπίταση, ὡς
δηλωτικὰ μιᾶς ἀντίθεσης στὶς ὅποιες μεταρρυθμίσεις ἀποφασίζονταν στὰ ἐκ-
κλησιαστικὰ πράγματα. Ἔτσι οἱ τρεῖς μητροπολίτες ποὺ ἡγοῦνται τοῦ ἀγώ-
να τῶν παλαιοημερολογητῶν καταγγέλλουν τὸ 1935, «τὴν ἐπάρατον αὐτὴν καὶ
Παπισμοῦ ὄζουσαν ἡμερολογιακὴν καινοτομίαν» καὶ ἀγωνίζονται «ὕπὲρ τῆς ἀνα-
στηλώσεως τῶν Ἐκκλησιαστικῶν παραδόσεων καὶ τῆς ὀρθοδόξου πίστεως»,
ἐνῶ ἡ κοιτίδα τοῦ παλαιοημερολογητισμοῦ, τὸ Ἅγιον Ὄρος, διακηρύσσουν ὅτι
ἀποτελεῖ «τὰς προφυλακὰς τῆς θρησκείας καὶ τοὺς φρουροὺς τῆς Ὄρθοδοξίας,
ἄνωθεν ἔχοντας τὸν προορισμὸν νὰ ἀποκρούωσι πάντοτε διὰ τῆς θρησκευτικῆς
διδασκαλίας καὶ χριστιανικῆς συνειδήσεως πάντα νεωτερισμὸν καὶ πᾶσαν και-
νοτομίαν»¹⁰⁰. Ὁ φόβος καὶ ἡ δυσπιστία, σὲ ὁ,τιδήποτε δυτικογενές, ποὺ οἰστρη-

99. Γιὰ τὸ ζήτημα βλ. Χρῆστος Γιανναρᾶς, *Ὁρθοδοξία καὶ Δύση στὴ Νεώτερη Ἑλ-
λάδα*, Δόμος, Ἀθήνα 1992, ἰδίως στίς σ. 154-302. Ἀκόμη, βλ. Δημήτρης Μαλέσης, «Ἀφε-
τηρίες ἀνορθολογικῶν τάσεων στὴ συγκρότηση τοῦ νεοελληνικοῦ κράτους — Πολιτισμικὲς
συγκρούσεις γύρω ἀπὸ τὸ Αὐτοκέφαλο τῆς ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας», *Ἐπιθεώρηση Κοινωνι-
κῶν Ἑρευνῶν*, 87 (1995), 3-27, Charles A. Frazee, *The Orthodox Church and Independent
Greece, 1821-1852*, Cambridge University Press, 1969 (ἐκδόση καὶ στὰ ἑλληνικά,
Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία καὶ ἀνεξαρτησία, 1821-1852, Δόμος 1987), Πασχάλης Μ. Κιτρομη-
λίδης, *Νεοελληνικὸς Διαφωτισμὸς*, Μορφωτικὸ Ἰδρυμα Ἑθνικῆς Τραπεζίης, Ἀθήνα 1996.

100. Θεόκλητος Α. Σπράγκας, *Ἐκκλησία: Ἑλλάδος Ἱστορία ἐκ πηγῶν ἀφενδῶν,
1817-1967*, Ἀθήνα 1972, Δ', σ. 2598-2604.

λατεῖ πολλές ἀπὸ τὶς ἀντιδράσεις καὶ τὰ κινήματα τοῦ περασμένου αἰώνα, ἐπανερχεται μετὰ ἀπὸ δεκαετίες καὶ συνοψίζεται στὴ φράση «ἐφραγκέψαμεν τὴν Ἑκκλησίαν μας ἀφομοιωθέντες πρὸς τοὺς Δυτικούς»¹⁰¹. Πολὺ περισσότερο, ἡ ἀντιδυτικὴ καὶ ἀντιπαπικὴ αὐτὴ στάση προσελάμβανε χαρακτηριστὰ «Ἐθνικόν», ἀφοῦ μὲ τὸ ἡμερολόγιο «περιεφρουρήθη ἡ Ὁρθοδοξία καὶ δι' αὐτῆς ὁ ἔθνισμός». Ἀκόμη, «ἐχρησίμευσεν ὡς προμαχὼν καὶ προπύργιον κατὰ τῶν τάσεων τῶν Ἑκκλησιῶν τῆς Δύσεως αἵτινες διὰ παντοίων τεχνασμάτων προσεπάθουν καὶ προσπαθοῦν νὰ προσηλυτίζουν τοὺς Ὁρθοδόξους εἰς τὰ δόγματά των»¹⁰².

Ἡ ἀπάντηση τῆς Ἑκκλησίας τῆς Ἑλλάδος σὲ αὐτὲς τὶς αἰτιάσεις ἦταν ὅτι οἱ παλαιοημερολογίτες ἀποτελοῦσαν «ὄργανα τοῦ Πάπα»¹⁰³. Παράδοξη, ὁμολογουμένως, μομφή, ἡ ὁποία μπορεῖ νὰ αἰτιολογηθεῖ, μόνον ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι θεωροῦσαν ὅσους παρέμεναν πιστοὶ στὸ Ἰουλιανὸ ἡμερολόγιο ὡς διασπαστὲς τῆς ἐνότητος τῆς Ὁρθοδοξίας. Ἡ, ἀκόμη, ὡς ἀντιπερισπασμός γιὰ νὰ δηλωθεῖ ἡ ἐμμονὴ στὸ ὀρθόδοξο φρόνημα καὶ νὰ ἀποκρουσθεῖ ἔτσι ἡ κατηγορία τῆς ἀλλοίωσής του, λόγω τῆς ἀποδοχῆς τοῦ παπικοῦ ἡμερολογίου.

Ἐκεῖ ὅμως ποὺ ἐστιάζει τὴν ἀντεπίθεσή της ἡ κρατούσα Ἑκκλησία, εἶναι στὸ πνευματικὸ ἐπίπεδο τῶν Γ.Ο.Χ. Οἱ χαρακτηρισμοί, ποὺ τοὺς προσῆψε κατὰ καιροὺς ἀγγρίζουν τὰ ὅρια τῆς λοιδορίας καὶ τῆς χλεύης. Ὁ ἐπεικέστερος χαρακτηρισμός εἶναι ὅτι οἱ παλαιοημερολογίτες ἔχουν «συνειδητὴ ἀπλοϊκὴ» καὶ δημιούργησαν ἀντίδραση «τὴν ὁποίαν ἐνεστερνίσθησαν τὰ πλεόν συντηρητικὰ καὶ ἀδιάλλακτα στοιχεῖα ἰδίως τοῦ μοναχικοῦ ἀγιορειτικοῦ κλήρου»¹⁰⁴. Εἴπαμε ὅτι τὸν χαρακτηρισμὸ «συντηρητικοὶ» τὸν χρησιμοποιοῦν καὶ οἱ ἴδιοι, αὐτοπροσδιοριζόμενοι ὡς Ὁρθόδοξη Χριστιανικὴ Ἑκκλησία. Ἀλλὰ οἱ ἄλλοι χαρακτηρισμοὶ ἐπιδιώκουν περισσότερο νὰ προσβάλουν καὶ νὰ ὑποτιμῇσουν τοὺς Γ.Ο.Χ., καθὼς τὴν ὅλη κίνηση θεωροῦν ὅτι ἀπαρτίζουν «γραῖται τινές, κινούμεναι βεβαίως ἀπὸ θρησκευτικοῦ ζήλου (...) μετὰ τινων ἀγαθῶν γερόντων», τοὺς ὁποίους «προσηλυτίζουν (...) δύο ἀγύρται (...) [καὶ] εἰς λαοπλάνους κῆρυξ»¹⁰⁵. Στούς ὑποτιμητικὸς χαρακτηρισμοὺς προστίθεται, προφανῶς, καὶ ἡ μομφὴ περὶ προσηλυτισμοῦ, γεγονός ποὺ ἀντιβαίνει στὸ Σύνταγμα καὶ θὰ δώσει τὸ ἔναυσμα στὴν Ἑκκλησία γιὰ νὰ στοιχειοθετήσῃ καὶ τὶς νομικοὺς χαρακτηριστὰ αἰτιάσεις στὰ ἐπόμενα χρόνια. Παρόμοιες μομφές θὰ ἐξαπολυθοῦν καὶ γιὰ τοὺς ἀγιορεῖτες ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι ἐξερχόμενοι τῶν μονῶν τους, θὰ ἡγηθοῦν τῶν παλαιοημερολογιτῶν: «ἀλλῆται», «διαβόητοι», «φυγάδες καὶ ἀπόβλητοι» εἶναι μερικοὶ

101. Γρ. Εὐστρατιάδης, ὁ.π., σ. 13.

102. Ἡ θέσις τοῦ παλαιοημερολογιακοῦ ζητήματος ἀπὸ κανονικῆς καὶ νομικῆς ἀπόψεως, Ἀθήνα 1936, σ. 6. Πρόκειται γιὰ ἔκδοση τῆς κοινότητος τῶν Γ.Ο.Χ.

103. Ἑκκλησία (1927), 108.

104. Χριστόδουλος Παρασκευαΐδης, Ἱστορικὴ καὶ κανονικὴ..., ὁ.π., σ. 129.

105. Χαρακτηρισμοὶ ἀπὸ τὴν Ἀνάπλαση (1924), 105-106, ποὺ ἐξέφραζε τὶς ἀντιλήψεις τῆς ἐπίσης Ἑκκλησίας.

ἀπὸ τοὺς χαρακτηρισμοὺς ποὺ ἀντλοῦνται ἀπὸ τὸ ὄπλοστάσιο τῶν ἐπιχειρημάτων τῆς ἐπίσημης Ἐκκλησίας ἢ ἀκόμη, «σκοτεινὴ δύναμις ὀλίγων ἀξέστων μοναχῶν»¹⁰⁶. Ἡ σκόπιμα αὐτὴ χλευαστικὴ στάση τῆς Ἐκκλησίας καθίσταται εὐεξήγητη, ἀφοῦ ἐπιδιώκει τὴν περιθωριοποίησιν, τὸν στιγματισμὸ καὶ τὴν τελικὴ ἐκλείψην τῆς παλαιοημερολογιτικῆς κινήσεως. Ἀλλὰ μᾶλλον ἐθελοτυφλοῦσε μπροστὰ σὲ ἓνα ὑπαρκτὸ καὶ καθόλου ἀμελητέο ζήτημα. Ὅταν, γιὰ παράδειγμα, τὸ 1935 οἱ Γ.Ο.Χ. θὰ ἀποκτήσουν δική τους Σύνοδο Ἀρχιερέων, ἀσφαλῶς δὲν θὰ πρόκειται γιὰ «νεκρὰν ὑπόθεσιν (...) ἀνοήτων καὶ θρησκοθήπων γραϊδίων»¹⁰⁷, ἀλλὰ γιὰ ἐπισημοποίηση τοῦ χάσματος καὶ τῆς διαίρεσής στοὺς κόλπους τῆς αὐτοκέφαλῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος.

Αὐτὴν τὴν περιθωριοποίησιν, ποὺ τείνει νὰ ἐπιβάλλει ἡ κρατούσα Ἐκκλησία μὲ τοὺς χλευαστικοὺς χαρακτηρισμοὺς ποὺ τοὺς προσάπτει, τὴ βιώνουν οἱ παλαιοημερολογίτες ἔντονα καὶ ἐπιχειροῦν νὰ ἀπαντήσουν μὲ ἐπιχειρήματα, τὰ ὁποῖα ἐδράζονται περισσότερο σὲ θεολογικὰ ζητήματα καὶ σὲ λόγους ὁρθῆς τήρησιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν παραδόσεων. Ὡστόσο, σὲ μιὰ ἐνδιαφέρουσα ἀπάντησιν, ποὺ ἐπιχειρεῖ ὁ ἡγέτης τῆς Ἐκκλησίας τους, πρ. Φλωρίνης Χρυσόστομος, κάνει μιὰ ἀνάλυσιν τῆς διαστρωμάτωσιν τῆς ἐλληνικῆς κοινωνίας ἀναφερόμενος στὶς «πτωχότερες» τάξεις καὶ στὴ «μεσαίαν καὶ ἀνωτέραν τάξιν». Στὶς πρῶτες ἀνήκουν οἱ «ἀπαρτίσαντες τὸν πρῶτον πυρῆνα τῆς παλαιοημερολογιτικῆς Κοινότητος», ἐνῶ τὰ μέλη τῶν ἄλλων δύο τάξεων «ἐθεώρουν ταπεινωτικὸν (...) ὅπως ἐγγραφῶσι μέλη εἰς τὴν Κοινότητα». Καὶ ἀκόμη: «οἱ ἀποτελοῦντες τὰς τάξεις τῶν διανοουμένων καὶ τῶν εὐπορούντων (...) ἐπεδείξαντο ἀδιαφορίαν καὶ προθύμως ἀπεδέχθησαν τὴν [ἡμερολογιακὴν] καινοτομίαν». Γιατί, ὅμως, «οἱ ἀποτελοῦντες ἐν Ἑλλάδι τὰς πλουτοκρατικὰς καὶ ἐπιστημονικὰς τάξεις, ἐκτὸς ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων» ἐπέδειξαν «παγεράν ψυχρότητα καὶ ἀδιαφορίαν, οὐ μὴν, ἀλλὰ καὶ μίαν περιφρόνησιν»; Ἡ ἀπάντησιν ἐντοπίζεται στὰ ἐξῆς σημεῖα: «οἱ κατέχοντες τὰ σκῆπτρα τῶν ἐπιστημῶν καὶ τῶν γραμμάτων ἥκιστα ἐνδιαφέρονται διὰ ζητήματα, ἀφορῶντα τὰς Ἐκκλησιαστικὰς καὶ Ἐθνικὰς παραδόσεις», ἐνῶ «αἱ ἀνώτεροι τάξεις» ἐνδιαφέρονται μόνο γιὰ τὰ «ὕλικά συμφέροντα», «διὰ τὴν αὔξησιν τῆς ὕλικῆς εὐημερίας», «πιστεύουν μᾶλλον εἰς τὸ σῶμα, παρὰ εἰς τὴν ψυχὴν»¹⁰⁸ κλπ.

Στὴν οὐσία, δηλαδή, ἡ ἡγεσία τῶν Γ.Ο.Χ. ἀποδέχεται τὸν χαρακτηρισμὸ ὡς κατώτερων, ἀπὸ οἰκονομικὴ καὶ κοινωνικὴ ἄποψιν, ὁμάδων, ἓνα μειονέκτημα, θὰ λέγαμε, ποὺ ἀντισταθμίζεται ἀπὸ τὴν ὑπεράσπισιν ἰδεωδῶν ἐθνικῶν καὶ θρησκευτικῶν, ὅπως τὰ προσδιορίζουν οἱ ἴδιοι. Ὡς ὁμάδα πίεσης λειτουργεῖ μέσα στὴν ἐλληνικὴ κοινωνία σὲ κατεῦθυνση ἰδεολογικὴ, ὑπερασπιζόμενη πνευ-

106. Ἐκκλησία (1926), 334 καὶ (1934), 396.

107. Πάνταινος (1935), 405.

108. Βλ. πρ. Φλωρίνης Χρυσόστομος, Ἀκριβὴς θέσις..., ὁ.π., σ. 74-76.

ματικές ή ήθικες θέσεις, ενώ από την άποψη του ταξικού προσδιορισμού τα μέλη της άδυνατούν να ένταχθούν «στὰ αντίστοιχα συνειδητοποιημένα τμήματα τάξεων ή κοινωνικῶν στρωμάτων, ὅπου ἀνήκουν, με βάση τὴ θέση τους στὴν παραγωγικὴ διαδικασία»¹⁰⁹. Ἀπὸ τὴν ἄποψη αὐτή, ἡ συγκρότηση τῆς Ἐκκλησίας τῶν Γ.Ο.Χ. συνιστᾷ μία ἀπὸ τὶς πολλὲς δευτερεύουσες —ἀν καὶ ὅχι ἡσσονος σημασίας— συγκρούσεις τῆς μεσοπολεμικῆς καὶ τῆς πρώτης μετεμφυλιακῆς περιόδου με χαρακτηριστὰ, κυρίως, πολιτισμικὰ, ποὺ ἀπέρρεε ἀπὸ θρησκευτικούς λόγους.

Ἔτσι ἡ διερεύνηση τοῦ κοινωνικοῦ, ἀλλὰ καὶ τοῦ πολιτισμικοῦ-νοητικοῦ χώρου τῆς συγκεκριμένης μειονότητας ὀρίζει ἓνα δίπολο ἀντιπαράθεσης: ἀπὸ τὴ μία ἡ κυρίαρχη ἀντίληψη, ποὺ διαμορφώνει μία ἰδεολογία τῶν «ἐλίτ» καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη ἡ κυριαρχούμενη, μιὰ πολυάριθμη σχετικὰ κίνηση, ποὺ ὑφίσταται τὶς κατασταλτικὲς πιέσεις καὶ τοὺς ἰδεολογικοὺς πειθαναγκασμοὺς ἀπὸ τὴ θεσμοθετημένη κρατικὴ καὶ ἐκκλησιαστικὴ Ἀρχή. Οἱ πρῶτοι —«διανοούμενοι», «ἀνώτεροι τάξεις» κλπ.— παρουσιάζονται ὡς φορεῖς καινοτομιῶν¹¹⁰, ἀφοῦ ἡ προηγούμενη ἐφεκτικότητα ἀπέναντι στὴ Δύση, ποὺ κληροδοτήθηκε ἀπὸ τὸ ἀπώτερο παρελθόν —γιὰ ὀρισμένους ἐκκλησιαστικούς ταγούς, τουλάχιστον— ἀμβλύνεται με τὴν εἰσαγωγή τοῦ παπικοῦ ἡμερολογίου, ἀλλὰ καὶ τὶς ἄλλεπάλληλες ἐπαφές ποὺ θὰ ἀκολουθήσουν με τὶς Ἐκκλησίες τῶν ἄλλων χριστιανικῶν δογμάτων τῆς Δύσης. Οἱ δεύτεροι, προφανῶς, ὑφίστανται ἐν δυνάμει στοὺς κόλπους τῆς Ἐκκλησίας καὶ πρὶν ἀπὸ τὸ 1924, ἀφορμῶνται, ὡστόσο, ἀπὸ τὴν ἡμερολογιακὴ μεταβολὴ γιὰ νὰ ἐκδηλώσουν τὴν ἀντίθεσή τους σὲ ὅποιαδήποτε καινοτομία καὶ χρησιμοποιοῦν τὸ ἡμερολογιακὸ ὡς ἐφαλτήριο γιὰ τὴ δημιουργία μιᾶς κίνησης, ποὺ ὑπερασπίζεται ἀμετάθετα κάθε ἐκκλησιαστικὴ παράδοση τῆς ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας. Καί, βεβαίως, γιὰ νὰ ἀναπαρῶνται ἡ ἀντίθεση ποὺ κρατεῖ, τουλάχιστον, ἀπὸ τὸν ΙΘ' αἰῶνα, ὑποδεικνύεται ὡς ὁλετήρας τῶν πατροπαράδοτων θεσμῶν κατὰ τρόπο ἐπίμονο καὶ μονοδιάστατο ἡ Δύση. Αὐτὴ ἡ ἀντιπαράθεση διαμορφώνει ἔτσι καὶ μία διαλεκτικὴ σχέση ἀνάμεσα στὴ νοηματικὴ βίωση τῆς παράδοσης καὶ στὸν τρόπο τῆς κοινωνικῆς συμπεριφορᾶς, καθὼς καὶ στὴν ἐκδήλωση τῆς θρησκευτικῆς λατρείας: «μιμοῦνται τὸν κατὰ

109. Γιὰ τὸ θέμα βλ. σχετικὰ καὶ Ἄλκης Ρῆγος, *Ἡ Β' Ἑλληνικὴ Δημοκρατία, 1924-1935. Κοινωνικὲς διαστάσεις τῆς πολιτικῆς σκηνῆς*, Θεμέλιο, Ἀθήνα 1988, σ. 215-216.

110. Θὰ πρέπει νὰ ἐπισημανθεῖ ὁ ρόλος τῶν ἐλλήνων διανοομένων τοῦ Μεσοπολέμου στὴν πνευματικὴ καὶ πολιτισμικὴ ἀνανέωση τῆς χώρας καὶ τὴ δημιουργία νέων ἰδεολογικῶν ρευμάτων, ποὺ φέρουν ἐντονὴ τὴν ἐπίδραση ἀπὸ τὴ δυτικοευρωπαϊκὴ πρωτοπορία. Τὸ καινούργιο αὐτὸ πνευματικὸ κίνημα καὶ οἱ ἀναζητήσεις τοῦ Μεσοπολέμου θὰ ἀνακοποῦν μέσα στὴν ἀχλὺ τῆς ἄμεσης μετεμφυλιακῆς περιόδου. Γιὰ τὸ ζήτημα, βλ. Ἀλέξανδρος-Ἀνδρέας Κύρτσος, *Κοινωνιολογικὴ σκέψη καὶ ἐκσυγχρονιστικὲς ἰδεολογίες στὸν ἑλληνικὸ Μεσοπόλεμο*, Νῆσος, Ἀθήνα 1996, καθὼς καὶ Ἀγγελος Ἐλεφάντης, *Ἡ ἐπαγγελία τῆς ἀδύνατης ἐπανάστασης — Κ.Κ.Ε. καὶ ἀστισμὸς στὸν μεσοπόλεμο*, Θεμέλιο, Ἀθήνα 1976, σ. 328-340.

παράδοσιν βυζαντινὸν τύπον τῶν ναῶν (...) ἐντὸς αὐτῶν δὲν ἐπιτρέπεται ἡ χρῆσις ἡλεκτρικοῦ φωτός, παρὰ μόνον ἐλαίου καὶ ἀγνοῦ κηροῦ. Ἡ μουσικὴ προτιμήσεις εἶναι ἡ βυζαντινὴ, κατὰ τὸν ἀγιορείτικον ἐκφραστικὸν τρόπον». Ἀκόμῃ, «αἱ ἀκολουθίαι τῶν μεγάλων ἑορτῶν συνοδεύονται ἀπὸ "ἀγρυπνίας", αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν ὥραϊαν ἐκδήλωσιν εὐσεβείας, προσελθοῦσαν ἐκ τῆς ἀνάγκης τῶν διωγμῶν καὶ τοῦ ἑορτασμοῦ κατὰ τὸ "παλαιόν" εἰς ἡμέρας ἐργασίμων», ἐνῶ αἰεὶ τὰς οἰκίας εἶναι καθιερωμένη ἡ τέλεσις Παρακληάσεων, Ἀποδείπνου, Χαιρετισμῶν, ὑφ' ὀλοκλήρου τῆς οἰκογενείας, διὰ τῆς χρήσεως τοῦ κομποσχοινίου κ.ἄ.»¹¹¹. Σφυρηλατοῦνται μεταξὺ τους ἄρρηκτοι δεσμοί, καθὼς ὡς μειονότητα¹¹² ὑφίστανται τὴν ἄνιση μεταχείριση ἀπὸ τὸ κράτος καὶ βιώνουν τὴ συλλογικὴ διάκριση σὲ βάρος τους —διωγμοί, συλλήψεις, ἀποκλεισμοὶ ἀπὸ τῆ Θεολογικῆ Σχολῆς, ἄρνηση ἀναγνώρισης τῶν θρησκευτικῶν μυστηρίων κλπ.— ἀλλὰ ἀνθίστανται καὶ ἀναπτύσσοντας ἓνα πλέγμα στάσεων καὶ συλλογικῆς συμπεριφορᾶς, καταφέρνουν, ἐκμεταλλευόμενοι καὶ τὴν ἐκάστοτε πολιτικὴ συγκυρία, νὰ διεξέλθουν ἐπιτυχῶς ὅλες τὶς δοκιμασίες.

Ἀλλὰ οἱ παλαισημερολογίτες ἦσαν ὑποχρεωμένοι νὰ ἀντικρούσουν καὶ τὶς ἐναντίον τους κατηγορίες ποὺ ἀφοροῦσαν ἐθνικὰ ζήτήματα, ὅπως τὸ Μακεδονικό. Πράγματι, τὸ πρόβλημα αὐτὸ ἐπανέρχεται συχνὰ στὸ πλαίσιο τῆς σύγκρουσής τους μὲ τὴν ἐπίσημη Ἐκκλησίαν, καθὼς ἡ μὴ ἀποδοχὴ τοῦ Γρηγοριανοῦ ἡμερολογίου ἀπὸ τὴν ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν τῆς Σερβίας, δημιουργήσῃ ἓνα ἐπιπλέον ζήτημα, ἀφοῦ ἡ σλαβόφωνη μειονότητα τῆς Μακεδονίας ἀκολουθοῦσε τὸ παλαιὸ ἡμερολόγιον¹¹³. Οἱ καταγγελίες γιὰ τὸν ἐθνικὸ κίνδυνον ποὺ συνιστοῦσε ἡ παλαισημερολογικὴ κίνησις στὴ Μακεδονία ὑπῆρξαν πολλές, ἐπειδὴ θεωρήθηκε ὅτι τὸ ἡμερολογιακὸ ζήτημα χρησιμοποιοῦντο ἐπιδέξαι ἀπὸ τὴ Σερβία γιὰ νὰ ἐγείρῃ ἀξιώσεις ὑπὲρ τῆς σλαβόφωνης μειονότητος. Τὸ 1933 ἀναγνωρίζοντο ὁ κίνδυνος: «διὰ τῆς ἐξαπλώσεως τοῦ παλαισημερολογισμοῦ [δυνατὸν] νὰ ὠθησώμεν τοὺς σλαβοφώνους τῆς Μακεδονίας πρὸς ἓν εἶδος Βουλγαρικοῦ σχίσματος, νὰ ἐνισχύσωμεν τὸ φυλετικὸν φρόνημα ὅλων τῶν εἰς τὰς Ν. Χώρας ξενοφώνων χριστιανικῶν μειονοτήτων»¹¹⁴. Ἡ, ἀκόμῃ, ὅτι «οἱ ἐν Θεσσαλονίκῃ

111. Θ.Η.Ε., β.π., 826.

112. «Ἡ μειονότητα ὀρίζεται ὡς μιὰ ομάδα προσώπων τὰ ὁποῖα ἐξαιτίας τῶν φυσικῶν ἢ πολιτιστικῶν χαρακτηριστικῶν τους, τὰ ξεχωρίζουν τ' ἄλλα μέλη τῆς κοινωνίας στὴν ὁποία ζοῦν καὶ τὰ μεταχειρίζονται διαφορετικὰ καὶ ἄνισα καὶ τὰ ὁποῖα ὡς ἐκ τοῦτου θεωροῦν τὸν ἑαυτὸ τους ἀντικείμενον συλλογικῆς διάκρισης εἰς βάρος τους. (...) Ἄν καὶ δὲν ἀποτελεῖται ἀναγκαστικὰ ἀπὸ ἄλλοδαπούς, τὴ μειονότητα τὴ μεταχειρίζονται, ἀλλὰ καὶ ἡ ἴδια θεωρεῖ τὸν ἑαυτὸ της, ὡς ξεχωριστὸ πλῆθυσμόν», βλ. L. Wirth, «The Problem of Minority Groups», στὸ Linton R. (ed.), *The Science of Man in the World Crisis*, Columbia University Press, N.Y. 1945, σ. 309.

113. George Th. Maurogordatos, β.π., σ. 247 καὶ 250.

114. Ἰωακείμ, Μητροπολίτης Δημητριάδος, *Τὸ παλαισημερολογιτικὸν ζήτημα ἐν Ἑλ-*

παλαιοημερολογίται, βδελυττόμενοι τοὺς Ἱ. Ναοὺς τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, μετέβαινον εἰς τὸν αὐτόθι σερβικὸν ναόν, ὅστις ἐλειτούργει κατὰ τὸ παλ. ἡμερολόγιον, καὶ (...) οἱ σέρβοι ἱερεῖς ἐφωτογράφησαν τὸ πολυπληθὲς ἐκκλησίασμα ἵνα ἐνισχύσωσι τὰς βλέψεις αὐτῶν, πρὸς δημιουργίαν ζητήματος σερβικῆς ἐν Θεσσαλονίκῃ μειονότητος»¹¹⁵. Τὶς καταγγελίες αὐτὲς φαίνεται ὅτι εἶχε υἱοθετήσει ἡ ἐπίσημη Ἐκκλησία, καθὼς, ὅπως ἀποδεικνύεται ἀπὸ εἰσήγηση τοῦ Λαρίσης Δωροθέου τὸ 1948 ἐνώπιον τῆς Ι. Σ., θεωρήθηκε ὅτι ἡ «Σερβία» εἶχε συστήσει «καὶ εἰς τοὺς λοιποὺς σλαβοφώνους ὅπως ἐμείνωσιν εἰς τὸ παλαιὸν ἑορτολόγιον, καὶ ταῦτα διὰ λόγους προπαγάνδας, ἥτις εὐρύτατα σήμερον ἀσκεῖται μεταξὺ τῶν πληθυσμῶν τῆς Βορ. Ἑλλάδος»¹¹⁶.

Τὸ ζήτημα, ἐξάλου, ἀφοροῦσε καὶ τὸ Ἅγιο Ὅρος, καθὼς ναὶ μὲν ὅλες οἱ μονὲς συνέχισαν νὰ ἀκολουθοῦν τὸ παλαιὸ ἡμερολόγιο, ὀρισμένοι, ὅμως («Ζηλωταὶ») διέκοψαν τὸ μνημόσυνο τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου καὶ κατηγορήθησαν ὅτι ἐπέδωκαν νὰ τεθοῦν ὑπὸ τὴν πνευματικὴν δικαιοδοσίαν τοῦ Πατριαρχείου Σερβίας, γεγονός τὸ ὁποῖο διέψευσαν, ὡστόσο, τὰ ἐπίσημα Συμβούλια τῶν Μονῶν¹¹⁷. Τὸ θέμα αὐτὸ ἀπασχόλησε καὶ τὴν Πολιτεία, ἀφοῦ τὴν ἐποχὴ τῆς ὀριστικῆς ρήξης (1935) τὰ δημοσιεύματα τοῦ τύπου ἔδιναν καὶ ἐθνικὴ διάσταση στὸ πρόβλημα. Ἔτσι δημοσιεύεται «ἀπόρρητον ἔγγραφο» τοῦ 1932, μὲ τὸ ὁποῖο ὁ τότε διοικητὴς Μακεδονίας Φίλιππος Δραγούμης ἐπισημαίνει στὸ Ὑπουργεῖο Παιδείας τοὺς ἐθνικοὺς κινδύνους ἐξαιτίας τοῦ παλαιοημερολογιτικοῦ¹¹⁸. Τοὺς ἴδιους κινδύνους ἐπισημαίνει ὁ δημοσιογράφος καὶ πολιτευτὴς Φλωρίνης Γ. Μόδης, παραδεχόμενος «ὅτι ὀλίγα τινὰ χωρία τῆς πεδιάδος Φλωρίνης, κείμενα μεταξὺ τῆς πόλεως καὶ τῆς Ἑλληνοσερβικῆς μεθορίου, ἐπέδειξαν ἔμμονον ὅπωςδῆποτε προσήλωσιν εἰς τὸ παλαιὸν καθεστῶς», γεγονός πού ἀποδίδει σὲ λόγους «οἰκογενειακούς» καὶ «συγγενικούς» μὲ τοὺς γείτονες «τῆς παραμεθορίου σερβικῆς ζώνης»¹¹⁹. Σὲ καταγγελίες εἶχε προβεῖ ἤδη ἀπὸ τὸ 1931 καὶ ὁ Φλωρίνης Χρυσόστομος —συνονόματος τοῦ μετέπειτα ἡγέτη τῶν Γ.Ο.Χ.— ἐπισημαίνοντας, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ παλαιοημερολογιτικόν, καὶ τὸν κίνδυνον πού συνιστοῦσε τὸ γεγονός ὅτι οἱ μισοὶ τουλάχιστον ἱερεῖς τῆς περιοχῆς ἦταν σλαβόφωνοι καὶ σχισματικοί, πού δὲν ἀντικαταστάθηκαν τὸ 1912 ἀπὸ ἑλληνόφωνους¹²⁰. Ὁ ἴδιος μητροπολίτης Θεωροῦσε ὅτι τὸ ζήτημα εἶχε γίνει ἀντικείμενο

λάδι, τ. Α', Ἀθήνα 1952, σ. ισ', ἀπὸ εἰσήγηση πού πραγματοποιήθηκε ὁ ἐν λόγω μητροπολίτης στὴ Ι.Σ.Ι., τὸ 1933.

115. Ἐκκλησία (1933), 113.

116. Κ.Δ.Ι.Σ., 1946-1948, σ. 95, Ἐκκλησία (1948), 228 καὶ Θεόκλητος Στράγκας, ὁ.π., σ. 2597.

117. Ἐκκλησία (1934), 9.

118. Ἐφ. Ἐλεύθερον Βῆμα, 28 Μαΐου 1935.

119. Στὸ ἴδιο, 3 Ἰουνίου 1935.

120. Χριστὶνὰ Βάρδα, «Ὅψεις τῆς πολιτικῆς ἀφομοίωσης στὴ δυτικὴ Μακεδονία στὸ

κομματικῆς ἐκμετάλλευσης, ἀφοῦ τὸ «ἐξεμεταλλεύθησαν (...) πολιτευόμενοι πρὸς ἄλλαν ψήφον» (...) κομματάρχαι διὰ τὸ κόμμα αὐτῶν», ἐνῶ «ἐπιχειρήσαντες νὰ ἐφαρμόσωμεν τὸν ἐνοριακὸν νόμον ἐν Πτολεμαίδι συννητήσαμεν ἀντίστασιν κομματικὴν σφοδροτάτην». Καὶ ἀκόμη: «εἰς τὰς βορείους ἐπαρχίας καὶ ἰδιαίτερος εἰς τὴν ἐπαρχίαν Φλωρίνης (...) ὑπάρχουσιν ὄγκοι ἀμιγεῖς ἡμερολογιτῶν, πειθαρχοῦντες σήμερον εἰς τὴν Ἐκκλησίαν [ἀλλὰ] ἀπλῇ μεταστροφῇ αὐτῶν εἰς τὸν ἡμερολογισμὸν (...) ἀρκεῖ ἵνα δημιουργήσῃ ἐξ αὐτῶν ἀνεξαρτήτους Ἐκκλησιαστικὰς Ἐπαρχίας ὑπὸ Βουλγάρους καὶ Σέρβους Μητροπολίτας, αἵτινες νὰ ἀνακηρυχθῶσιν εἰς μειονότητα (...)»¹²¹. Σὲ προηγούμενη ἐκθεσὴ τοῦ τονίζει ὅτι «ἡ εἰσαγωγή τοῦ νέου ἡμερολογίου ἐθεωρήθη ὡς ἀπεμπόλησις τοῦ τιμαλφοῦς τῆς Ὁρθοδοξίας θησαυροῦ εἰς τοὺς Παπικοὺς» καὶ ἔτσι ἐνισχύονται «αἱ Σλαβικαὶ προπαγάνδαι, ἐπωφελοῦμενοι ἐκ τῆς ἀμαθείας (...) τῶν χωρικῶν»¹²².

Ἀκόμη περισσότερο, τὴν ψυχροπολεμικὴ περίοδο ποὺ ἀκολούθησε τὸν Ἐμφύλιο, ἡ Ἐκκλησία στὸ πλαίσιο τῆς σκληρῆς πολιτικῆς ποὺ ἄσκησε καὶ τῶν διώξεων κατὰ τῶν Γ.Ο.Χ. συνδέει τὸ παλαιοημερολογητικὸ μὲ «ἐθνικοὺς κινδύνους», θεωρώντας ὅτι «ρίπτεται ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν τοῦ Ἔθνους ὡς δόλωμα, διὰ τὴν ἐξυπηρέτησιν ἀνθελληνικῶν σκοπῶν, τὴν ἀναμόχλευσιν δηλαδὴ φυλετικῶν παθῶν καὶ τὴν ἐπίτευξιν ἐθνικῆς διαιρέσεως»¹²³. Στὸ ἴδιο μῆκος κύματος ὁ ἀκαδημαϊκὸς Σπύρος Μελάς ἀρθρογραφεῖ στὴν *Ἀκρόπολιν* καὶ θεωρεῖ ὅτι τὸ θέμα δημιουργήθηκε ἀπὸ μία «ἐξωτερικὴν προπαγάνδαν καὶ μὲ σκοποὺς ἰδιοτελεῖς καὶ ὑπόπτους ἐκ μέρους τῆς Σερβικῆς Ἐκκλησίας»¹²⁴.

Ἡ σύνδεση, συνεπῶς, τοῦ Μακεδονικοῦ ζητήματος μὲ τὸ παλαιοημερολογητικὸ εἶναι γεγονὸς ἀναμφισβήτητο. Αὐτὸ ποὺ ἀμφισβητεῖται, ὥστόσο, εἶναι ἡ πρόθεση τῶν Γ.Ο.Χ. νὰ συνδυάσουν τὸν ἀγῶνα τοὺς μὲ τὶς ὅποιες βλέψεις τῶν σλαβοφώνων μειονοτήτων τῆς Μακεδονίας ὥστε νὰ ἐπιτευχθοῦν οἱ στόχοι τοὺς. Εἶναι προφανές ὅτι μία τέτοια αἰτίαση ἀποτελεῖ αὐθαίρεσις καὶ φαίνεται ἀστήρικτη. Ἡ ἴδια ἡ φύση τῆς παλαιοημερολογητικῆς κίνησης εἶναι τέτοια, ποὺ ἀποκλείει ὅποιονδήποτε συσχετισμὸ, ὅπως ἐξάλλου φαίνεται καὶ ἀπὸ τὶς ἀνακοινώσεις ποὺ ἐκδίδει ἢ τὴ θέση ποὺ λαμβάνει ἢ ἐπίσημη ἡγεσία τοὺς. Κατ' ἀρχάς, ὁ ἴδιος ὁ Ἀρχιεπίσκοπός τοὺς, πρ. Φλωρίνης Χρυσόστομος, φαίνεται νὰ παραδέχεται τὴν ὑπαρξὴ τοῦ προβλήματος, πολὺ περισσότερο ἀφοῦ ἔχει διακονήσει στὴν περιοχὴ τῆς Φλώρινας ὡς μητροπολίτης. Ὡστόσο, ἀπο-

Μεσοπόλεμος», *Τὰ Ἱστορικά*, τχ. 18-19 (Ἰούνιος-Δεκέμβριος 1993), 151-170.

121. Ἀρχεῖο Φίλιππου Δραγούμη (ΑΦΔ) 57. 1, Μητροπολίτου Φλωρίνης, «Σημείωμα (Ἐμπιστευτικόν) Περὶ Ἡμερολογισμοῦ - Παλαιοημερολογητισμοῦ», 1937.

122. Στὸ ἴδιο, 23, 7, «Ἐκθεσις Μητροπολίτου Φλωρίνης Χρυσόστομου πρὸς Στυλιανὸν Γονατᾶ, 23 Ἀπριλίου 1931.

123. *Ἐγκύκλιος Ι.Σ. Ἐκκλησία*, 15 Μαρτίου 1951, ἀρ. 6.

124. Ἐφ. *Ἀκρόπολις*, 18 Ὀκτωβρίου 1950.

κρούει τις αιτιάσεις ότι ή «οργάνωσις τῶν Παλαιοημερολογιτῶν (...) [ἐπιδιώκει] ἐξυπηρέτησιν ὀθνείων καὶ ἀντεθνικῶν σκοπῶν, ὡς ἐνησμενήθησαν δυστυχῶς νὰ παραστήσωσιν αὐτὴν οἱ ἄγευστοι καὶ ἀπότροφοι τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ Ἐθνικῶν παραδόσεων»¹²⁵. Ὅχι μόνον ἀντικρούει τὴν κατηγορία, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐπιστρέφει στοὺς κατηγοροῦς του. Ὁ ἴδιος ὅταν εἶχε ἀποιμάνει δύο ἐπικαίρους Ἐπαρχίας τῆς Μακεδονίας, τὴν τῆς Πελαγονείας καὶ τῆς Φλωρίνης, πολλάκις ἐξέθηκε καὶ εἰς τὴν Σύνοδον καὶ εἰς τὸ ἀρμόδιον Ὑπουργεῖον τὸν ἐθνικὸν κίνδυνον, ὃν ἐγκυμονεῖ εἰς τὸ μέλλον ἡ ἐπάρατος ἐκκλησιαστικὴ καινοτομία». Ἀρα, ὑποδεικνύει ὡς αἰτία τῆς δημιουργίας τοῦ κινδύνου, ὅχι τὴν ἐμμονὴ στὸ Ἰουλιανὸ ἡμερολόγιο, ἀλλὰ τὴν «καινοτομίαν», μὲ ἀποτέλεσμα (νὰ παραδώσουν εἰς τὸν Σλαυϊσμὸν τὴν σημαίαν τῆς ἀκράτου Ὁρθοδοξίας)¹²⁶. Οἱ καταγγελίες τῆς κρατουσῆς Ἐκκλησίας γιὰ τὸν ἐκκλησιασμὸ πολλῶν κατοίκων τῆς Μακεδονίας σὲ σερβικοὺς ναοὺς ἐπιβεβαιώνονται καὶ ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν πρ. Φλωρίνης, μὲ τὴ διευκρίνιση, ὅμως, ὅτι «οἱ μεταβαίνοντες εἰς τὰς Σερβικὰς Ἐκκλησίας, τὰς ἐορταζούσας μὲ τὸ παλαιόν, ἐποτίζοντο ὁμοῦ μετὰ τοῦ γάλακτος τῆς πίστεως, καὶ τὰ δηλητηριώδη νάματα ὑπὸ τῶν Σερβικῶν προπαγανδῶν τῆς ἐθνικῆς καὶ Σλαυικῆς συνειδήσεως, ἣν ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν εἶχον ἀποβάλλει ἀπὸ τὰς ψυχὰς»¹²⁷. Καί, βέβαια, πάλι καταγγέλλεται ἡ ἡμερολογιακὴ μεταβολὴ καὶ ὅχι ὁ ρόλος τῆς Ἐκκλησίας τῶν Γ.Ο.Χ.

Ἡ γνώμη τοῦ ἐπικεφαλῆς τῶν Γ.Ο.Χ. γιὰ τὴ μειονότητα αὐτὴ ἐστιάζεται στὸν χαρακτηρισμὸ «Σλαβόφωνοι χωρικοί, ἀλλ' Ἑλληνες στὸ φρόνημα καὶ τὴν ψυχὴν»¹²⁸, ἐνῶ δικαιολογεῖ τὸν ἐκκλησιασμὸ στοὺς σερβικοὺς ναοὺς ὡς πράξη «καθ' ὑπαγόρευσιν καὶ ἱκανοποίησιν τῆς ὀρθοδόξου συνειδήσεως των»¹²⁹. Ἀκόμῃ, κομίζει ἀποδείξεις ἐθνικῆς καὶ πατριωτικῆς συμπεριφορᾶς κατὰ τὸ διάστημα τῆς βουλγαρικῆς κατοχῆς στὴ Μακεδονία καὶ τὴ Θράκη, ὅταν «οἱ μὲν νεοημερολογίται, ἐλλείπει πίστεως εἰς τὸ ἰδεῶδες τῆς Ὁρθοδοξίας καὶ τῆς Ἐθνικῆς ἰδεολογίας, ὑπέκυψαν εἰς τὴν βίαν, ἐνῶ οἱ παλαιοημερολογίται ἱερεῖς προτίμησαν τὴν ἐξορίαν καὶ τὴν φυλάκισιν παρὰ νὰ μνημονεύσωσιν ἐπ' Ἐκκλησίας τὸν προκαθήμενον τῆς Βουλγαρικῆς Ἐξαρχίας»¹³⁰. Τοὺς κινδύνους ἀπὸ Βορρὰ ἐπισημαίνει καὶ γιὰ τὸ Ἅγιο Ὅρος, καθὼς οἱ «δύο Σλαυικαὶ Μοναί, ἡ Βουλγαρικὴ τοῦ Ζωγράφου, καὶ ἡ Σερβικὴ τοῦ Χιλιανδαρίου (...) ἐπωφελοῦμεναι τῆς ἡμερολογιακῆς καινοτομίας, διέκοψαν σιωπηρῶς τὴν Ἐκκλησιαστικὴν ἐπικοι-

125. Βλ. ἐναρκτήρια ὁμιλία του στὸ *Πρῶτον Πανελλαδικὸν Συνέδριον...*, τὸ 1947, ὅ.π., σ. 17.

126. «Ἀπολογία εἰς τὸ Ἐφετεῖον Ἀθηνῶν», στί: Ὁ Σύνγχρονος Ὁμολογητής..., ὅ.π., σ. 164.

127. Πρ. Φλωρίνης Χρυσόστομος, *Ἀκριβὴς θέσις...*, ὅ.π., σ. 54.

128. Στὸ ἴδιο.

129. Στὸ ἴδιο, σ. 114.

130. Πρ. Φλωρίνης Χρυσόστομος, *Πραγματεία...*, ὅ.π., σ. 73.

νωνίαν μετὰ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως»¹³¹, προσάπτοντας δολιότητα καὶ σκοπιμότητα στοὺς βόρειους γείτονες.

Εἶναι προφανές ἀπὸ τὰ ἀνωτέρω ὅτι ἡ ἡγεσία τῶν παλαιοημερολογιτῶν προσπάθησε νὰ ἀποσείσει καὶ νὰ ἀντικρούσει κάθε κατηγορία γιὰ μειωμένη ἐθνικὴ συνείδηση καὶ ἐξυπηρέτηση —ἡθελημένα ἢ μὴ— τῶν προπαγανδιστικῶν σκοπιμοτήτων τῶν βορείων γειτόνων, ἂν αὐτὲς ὑπῆρξαν ἐξαιτίας τοῦ ἡμερολογιακοῦ ζητήματος. Δὲν ὑπάρχουν αὐτὴ τῇ στιγμῇ διαθέσιμα στοιχεῖα πού νὰ τεκμηριώσουν μιὰ τέτοια ὑπόθεση. Αὐτὲς πού δὲν φαίνονται πειστικὲς εἶναι οἱ αἰτιάσεις τῆς ἐπίσημης Ἐκκλησίας, πού προαναφέρθηκαν, καὶ θὰ πρέπει νὰ ἰδωθοῦν ὑπὸ τὸ πρίσμα τῆς πολεμικῆς πού ἀσκήθηκε ἐναντίον τῶν Γ.Ο.Χ. Αἰτιάσεις, πού φθάνουν στὴν ὑπερβολή, ὅταν π.χ., δεκαετίες ἀργότερα, θεωροῦνται οἱ παλαιοημερολογίτες, «ὄργανα τοῦ κομμουνισμοῦ» ἢ ὅταν θεωροῦνται ὅτι κατευθύνονται «ἀπὸ τὰ Σκόπια, ἀπὸ τὴν Μόσχαν, ἀπὸ τὴν ἐξαρχίαν τῆς Βουλγαρίας»¹³².

Ἡ ὑπερβολὴ αὐτὴ ἐκ μέρους τῆς κρατούσας Ἐκκλησίας, ὥστόσο, ἐκτὸς ἀπὸ σκοπιμότητα, προδίδει μᾶλλον ἄγνοια τῶν διαστάσεων τοῦ προβλήματος, γεγονὸς πού πιθανὸν νὰ ὀδήγησε στὴ δικαιώνσή του, ἀφοῦ ἡ ὁποιαδήποτε ἀντιμετώπισή του ἀποδείχθηκε ἀτελέσφορη. Οἱ Γ.Ο.Χ., πρωτίστως, δὲν διαπνέονταν ἀπὸ κάποια ἰδεολογία ἀντίθετη μὲ αὐτὴν πού ὑπῆρξε κυρίαρχη σέ ὅλο τὸ διάστημα τῆς γένεσης καὶ τῆς ἐξάπλωσης τοῦ ζητήματος στὴν ἐλληνικὴ κοινωνία. Ἐκφράζον, ὅπως προαναφέρθηκε, μία συντηρητικὴ τάση στὰ πλαίσια μιᾶς προϋπάρχουσας διένεξης, πού διακρίνει τὸν ἐλληνικὸ κοινωνικὸ σχηματισμό, μὲ ἐπίκεντρο τίς δυτικογενεῖς καὶ ἐπίσκακτες ἀντιλήψεις, οἱ ὁποῖες κάνουν τὴν ἐμφάνισή τους ἤδη ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς σύστασης τοῦ ἐλληνικοῦ κράτους. Ταυτίζονται μὲ τὴν ἀντιδυτικὴ πλευρά, υἱοθετοῦν —μὲ ἀφορμὴ τὸ ἡμερολογιακὸ— ἀκραιφνὴ ἀντιπατικὴ στάση ὡς «Γνήσιοι Ὁρθόδοξοι», ἀρνούμενοι ὁποιαδήποτε καινοτομία ἢ σκέψη γιὰ συγχρωτισμὸ μὲ τοὺς «Φράγκους». Εἴτε ὡς ἰδεολογία εἴτε ὡς ἰδεολόγημα, τὸ ζήτημα-δίλημμα ἦταν ὑπαρκτό, καὶ στὸ πλαίσιο τῆς Ἱεραρχίας τῆς ἐπίσημης Ἐκκλησίας ὑπῆρξε ἀνάλογος διχασμός. Τὸ θέμα ἔλαβε μεγαλύτερες διαστάσεις ὅταν οἱ τρεῖς μητροπολίτες ἀνέλαβαν τὸ 1935 τὴ διαποίμανση τῶν ὁπαδῶν τοῦ παλαιοῦ ἡμερολογίου, ἐνῶ ἄλλοι παρέμειναν

131. Πρ. Φλωρίνης Χρυσόστομος, *Ἀκριβὴς θέσις...*, ὅ.π., σ. 56-58.

132. Εἰσήγηση τῆς Δ.Ι.Σ. τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος τὸ 1972, πρὸς τὸν ἀντιπρόεδρο τῆς κυβέρνησης τῆς δικτατορίας Στυλιανὸ Παττακό. Ἡ ταῦτιση αὐτὴ στὴ συγκεκριμένη περίοδο εἶναι εὐεξήγητη. Παρομοίως, σὲ μία ἄλλη πολιτικῶς ταραγμένη περίοδο, ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Σπυρίδων μὲ ὑπόμνημα πρὸς τὴν κυβέρνηση (Ἰούλιος 1950), ἀναφέρει, μεταξύ ἄλλων, ὅτι «καθὼς ὁ κομμουνισμὸς ὑπῆρξε προγεφύρωμα τοῦ Σλαβισμού διὰ τὴν ὑποδούλωσιν τῆς Ἑλλάδος, τοιοῦτοτρόπως καὶ ὁ παλαιοημερολογισμὸς δύναται κάλλιστα νὰ χρησιμοποιηθεῖ ὡς γέφυρα αὐτοῦ...».

«νομιμόφρονες» στην απόφαση τῆς πλειοψηφίας, ἂν καὶ ἐξέφραζαν παρόμοιες μὲ τοὺς Γ.Ο.Χ. θέσεις¹³³.

Ἔτσι ἡ Ἐκκλησία τῶν Γ.Ο.Χ. —μὲ ἐξαίρεση τὸ ζήτημα τῶν δεκατριῶν ἡμερῶν ποὺ χωρίζει τὸ παλαιὸ ἀπὸ τὸ νέο ἡμερολόγιο— ἔχει κοινὲς ἰδεολογικὲς ἀναφορὲς καὶ πρακτικὲς μὲ μία ἀριθμητικὰ σημαντικὴ πτέρυγα μητροπολιτῶν τῆς ἐπίσης Ἐκκλησίας, ἐκείνων, δηλαδή, ποὺ ἐκφράζουν μία μεγαλύτερη προσήλωση στὴν παράδοση. Ὅπως παρόμοιες ἀναλογίες ἔχει ὡς πρὸς τὴν κοινωνικὴ συμπεριφορὰ τῶν μελῶν τῆς μὲ τὴν ἀντίστοιχὴ τῶν μελῶν ποὺ ἀπαρτίζουν ἐξωεκκλησιαστικὲς ὀργανώσεις¹³⁴, χωρὶς ὥστόσο, νὰ ταυτίζονται μὲ αὐτὲς τίς ὀργανώσεις, ἀφοῦ οἱ Γ.Ο.Χ. δὲν πρέπει νὰ θεωρηθοῦν ὡς παραεκκλησιαστικὴ ὀργάνωση, δεδομένου ὅτι δὲν ἀναγνωρίζουν τὴν ἐπίσημὴ ἐκκλησιαστικὴ Ἀρχὴ καὶ συνέστησαν δική τους Ἐκκλησία.

Ὅπως ἀνάλογη ἰδεολογικὴ ταύτιση ὑπάρχει μεταξὺ τῶν Γ.Ο.Χ. καὶ τῆς ἐπικρατοῦσας ἀντίληψης —τόσο στὴν Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος, ὅσο καὶ στὸ ἐπίσημο κράτος— ποὺ συνοψίζεται στὸν ὅρο «Ἑλληνοχριστιανικὸς πολιτισμός». Οἱ περισσότερες ἀναφορὲς καὶ τὰ ἀπολογητικὰ κείμενά τους βρῶνται ἀπὸ τίς ἀναγωγὲς ποὺ γίνονται στὶς ἑννοίες Ἔθνος - Πατρίδα - Ὁρθόδοξία. Ἑλληνικότητα καὶ Χριστιανισμός —μὲ ἔμφαση στὸ Ὁρθόδοξο δόγμα— ἀλληλοσυμπληρώνονται ὡς ἑννοίες, ἐνῶ ἡ μία ἀποτελεῖ προϋπόθεση τῆς ἄλλης. Ὁ ἐννοιολογικὸς αὐτὸς διῆμος, ποὺ ἀποτέλεσε κυρίαρχο ἰδεολογικὸ μόρφωμα τόσο στὸν Μεσοπόλεμο —γνωρίζοντας τὴν κορύφωσή του στὴ δικτατορία τῆς 4ης Αὐγούστου— ὅσο καὶ στὴ μετεμφυλιακὴ περίοδο, ἐπιβλήθηκε ὡς ἐπίρρωση ἑνὸς συγκεκριμένου ἀστικοῦ καθεστώτος, μὲ ὅλα ἐκεῖνα τὰ χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα τῆς στρεβλῆς ἀνάπτυξης. Κύριο γνώρισμά του ἀποτελοῦσε ἡ προκρούστεια λογικὴ ἑνὸς πολιτισμοῦ συρραμμένου ἀπὸ ὀρισμένους ὅψεις τῆς ἀρχαιότητος, ἀπὸ τὸ βυζαντινὸ χριστιανικὸ κλῆρος καὶ ἀπὸ τὴν ἀδήριτὴ ἑλληνοχριστιανικὴ συνέχεια ὡς ἀναγκαίου προτάγματος τοῦ παρόντος. Ἔτσι, τὸ ἑλληνικὸ ἔθνος «προνομοῦχον, προωρίσθη ὑπὸ τῆς θείας προνοίας (...) νὰ χρησιμεύσῃ πρὸ μὲν τῆς ἐλεύσεως ἐν τῷ κόσμῳ τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ ὡς πρόδρομος καὶ παιδαγωγὸς τῶν εἰδωλοατρικῶν ἑθνῶν εἰς τὴν διαφώτισιν καὶ διάδοσιν τῶν ἀρχῶν τῆς Χριστιανικῆς πίστεως καὶ τῆς Χριστιανικῆς ἠθικῆς (...), ἀλλὰ καὶ «ἡ Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία ἐπὶ ὁλόκληρον χιλιετηρίδα (...) ἐφώτισε μὲ τὸ φῶς τῆς Ἑλληνοχριστιανικῆς ἰδεολογίας τὰ (...) συστάντα ἡμιβάρβαρα βασίλεια»¹³⁵. Οἱ

133. Ἀναφέρονται χαρακτηριστικὰ οἱ: Δράμας Βασίλειος, Ὑδρας καὶ Σπετσῶν Προκόπιος, Δρυϊνουπόλεως Βασίλειος, Κασσανδρείας Εἰρηναῖος, Σάμου Εἰρηναῖος καὶ ὁ Χαλκίδος Γρηγόριος. Βλ. Σταῦρος Καραμῆτσος, *Ὁ σύγχρονος Ὁμολογητής...*, ὅ.π., σ. 69.

134. Ἐννοεῖται ὡς πρὸς τὴν υἱοθέτηση ὀρισμένων ἀσθηρῶν ἠθικοπλαστικῶν κανονιστικῶν προτύπων συμπεριφορᾶς, γιὰτὶ σὲ ὅποιοδήποτε ἄλλο ἐπίπεδο, μᾶλλον ἀντιπαλότητα ὑπῆρξε, παρὰ συνεργασία.

135. *Τὸ πρῶτον πανελλαδικὸν συνέδριον...*, ὅ.π., σ. 32-33, ὅπου ὁμιλία τοῦ πρ. Φλω-

ἀντιλήψεις αὐτὲς τῶν Γ.Ο.Χ. θὰ μπορούσαν νὰ ἀνήκουν σὲ ἱεράρχη τῆς ἐπίσης Ἐκκλησίας. Ὡς ἐδῶ ὅμως: γιατί «ἤρχισαν ἀλλεπάλληλα τὰ δυστυχήματα νὰ πλήττωσι τὸ Ἔθνος καὶ τὴν Ἐκκλησίαν, ὥσπερ νὰ καταδιώκῃ ταῦτα μία θεήλατος ὁργὴ καὶ μία σκληρὰ καὶ ἀδυσώπητος καταδρομὴ εἰς τὰ μεγάλα πεπωμένα τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς»¹³⁶. Ἀρα ὁ κίνδυνος εἶναι προφανὴς γιὰ τὴν Ὀρθοδοξίαν: καὶ ὅχι μόνον «διότι παρ' ἡμῖν τοῖς Ἑλλήσι ἡ ἰδέα τῆς ὀρθοδοξίας εἶνε τόσῳ στενῶς καὶ ἀδιαρρήκτως συνδεδεμένη μετὰ τῆς ἰδέας τοῦ Ἑθνους, ὥστε ἡ βλάβη καὶ ἐπὶ τὸν ἕνα νὰ βλάπτῃ καὶ νὰ ἐπηρεάζῃ καὶ τὸ ἄλλο»¹³⁷. Αὐτὸ ποὺ ἀπαιτεῖται εἶναι «ἡ διάπλασις τοῦ ἐθνικοῦ χαρακτῆρος, χαλυβουργοῦντες αὐτὸν ἐπὶ τοῦ ἄκμονος τῶν ἡθικοπλαστικῶν παραδόσεων τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Ἑθνους»¹³⁸. Γενικά, σὲ ὅλα τὰ κείμενα ἡ χρῆσις τῶν ὀρων «Ἑθνος», «Ἑλληνικότητα», «Φυλὴ», «Ὀρθοδοξία», γίνεται προκειμένου νὰ ταυτισθοῦν ἀπόλυτα.

Ὡς ἕνα σημεῖο, λοιπόν, ὑπάρχει πλήρης ἀκολουθία καὶ ταύτιση μὲ τὴν κυρίαρχη καὶ περιρρέουσα ἰδεολογία, ποὺ χαρακτηρίζει τίς καθεστηκυῖες δυνάμεις τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας. Ἡ διαφοροποίηση στὸ ἡμερολογιακὸ ζήτημα ἐπέφερε τὸν διχασμὸ καὶ τὴ ρήξιν. Οἱ διώξεις ποὺ ὑπέστησαν οἱ ὀπαδοὶ τοῦ παλαιοῦ ἡμερολογίου —μὲ τίς ἐξάρσεις κατὰ περίοδο— δικαιολογοῦνται μόνον ὡς πρὸς αὐτὸ τὸ σημεῖο, καθὼς ἡ κρατούσα Ἐκκλησία ἐνίωθε νὰ ὑφίσταται μία ἐντονη πίεσις καὶ τὸν κίνδυνον ποὺ συνεπαγόταν γιὰ τὸ κύρος τῆς ἡ παράλληλῃ ὑπαρξῆς μιᾶς ἄλλης «ἀντίκλης» Ἐκκλησίας Ὀρθόδοξων. Καὶ ἀπὸ τίς δύο πλευρὲς ἀμφισβητεῖται ἡ διεκδικεῖται μᾶλλον ἡ «γνησιότητα» τοῦ ὀρθόδοξου φρονήματος. Συνεπῶς ἡ σχοινοβασία τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους καὶ τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας ἀνάμεσα στὶς δύο πλευρὲς εἶναι εὐεξήγητη. Βεβαίως, προεῖχε ἡ προσπάθεια τῆς θεσμοθετημένης ἐκκλησιαστικῆς Ἀρχῆς, ἐξ οὗ καὶ οἱ διωγμοὶ τῶν Γ.Ο.Χ. Ἡ ἰδεολογική, ὅμως, συμπόρευση ὀρισμένων πολιτικῶν καί, κυρίως, τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ ὑπαρξὴ τῶν Γ.Ο.Χ. δὲ συνιστοῦσε ἀπειλὴ γιὰ τὸ ἰδεολογικὸ καὶ κοινωνικοπολιτικὸ σύστημα ἐρμηνεύει καὶ τὴν ἐφεκτικὴ στάση τῆς Πολιτείας ἀπέναντί τους.

ρίνης Χρυσοστόμου, μὲ θέμα: «Θέσις τοῦ ἐορτολογικοῦ ζητήματος ἀπὸ ἀπόψεως Κανονικῆς, Ἐκκλησιαστικῆς καὶ Ἑθνικῆς».

136. Στὸ ἴδιο, σ. 53.

137. Πρ. μητροπολίτης Φλωρίνης Χρυσόστομος Καβουρίδης, *Πραγματεία...*, ὅ.π., σ. 66.

138. Τοῦ ἴδιου, «Διάλογος περὶ τῆς δυνάμεως τῆς χριστιανικῆς πίστεως καὶ τοῦ ἐλληνοχριστιανικοῦ πολιτισμοῦ», στὸ: Στᾶνθος Καραμῆτσος, *Ὁ σύγχρονος Ὀμολογητής...*, ὅ.π., σ. 112.